

Бағасы 30 т.

**ҚАЛИЙ
ЖУМАНИЯЗОВ**

**ДӘСЛЕПКИ
ҚАДЕМ**

«ҚАЗАҚСТАН» 1983

20/хй 98 233

КК 2
№ 93

Қалий ЖУМАНИЯЗОВ

Дәслепки қәдем

(Романның екінші кітабы)

DIZIMOE ALTYN-2010

«ҚАРАҚАЛПАҚСТАН» БАСПАСЫ 1983

Қарақалпақстан АССР ына мийнети сиңген
мөденият хызметкери, жазыўшы Қалий Жү-
маниязовтың бул қолыңыздағы кітабы 1980-
жылы басылып шыққан «Дәслепки қөдем» ро-
манының екінші кітабы.

Романның бул екінші кітабында тыңнан
жер ашып, оның тилин таўып, «ақ алтын»
байлығын өндирип, бақ-бағшаны камалға кел-
тирген атайы дийханлар менен, шаруашылық-
ты раўажландырыўға белсене кирискен бү-
гинги жаслардың ис-тәжирийбелери менен
танысып, қызықлы ўақыяларды оқыйсыз.

Рецензентлер: С. Баҳадырова,
Г. Сейтназаров,
Қ. Султанов.

Ж 70303
М—357(04)—83 83 4702250000

115775

ЕКИНШИ КИТАП

БИРИНШИ БӨЛИМ

Бүгин Тамара күндегиден гөре жұмыстан ерте кел-
ди. Сыйырларды сауып, сүтин писирип, уйтып та тас-
лады. Қәнигүл жеңгей кешегі кеткен жағынан еле кел-
мей атыр. Атамурғат аға болса алты ай жазы менен
үй пухарашылығын ислеп шаршап қалыппан,—деп
ғаррылықтың жолын қуып, қасасын қолынан тасла-
май мерекеден мерекеге барып өз қазлигине қашып
жүр. Үй машқаласы Тамараның бир өзиниң басына
түсти. Күни менен емлеўханада ауырыўларды емлесе,
кеште келип үйдиң қыбыр-сыбырынан тыным таппайды.
Емлеўхананың бас врачы Есемурат Тамараға күн
ара дежурный боласаң деп қәкимшилик етеди де ту-
рады.

Емлеўханада ислеитуғын бес врачтың үшеўине от-
пуска берип жиберген. Енди тек бас врач пенен Тама-
ра екеўи ғана күндиз поликлиникаға келген ауырыў-
ларды қабылдайды хәм емлеўханада жатқан ауырыў-
ларды емлейди. Бас врачтың бул ислеген ойсыз исі
Тамараның жанына ийнедей түйрелди.

Қыс айындағы жұмыс Тамара ушын күздеги жы-
йын-терим дәуириндегиден де қыйын болды.

Үй жұмысын жайғастырып болып, аўқатта асып
жиберди. Еле келетуғын қеш ким жоқ. Шайнек-кесе-
лерди сыпырып атырғанда далада машинаның гүрил-
диси еситилди. Тамара сыртқа шығайын деп оқталып
атырғанда ишке Мақсет кирип келди.

Мақсет шешинип үй кийимин кийип, Тамара еке-
ўи шай ишиўге отырды. Тамара шайнекке шайды дем-

INVENTAR

92374

леп, көк шайды еки ирет қайтарып Мақсеттің алдына қойды.

Мақсетте үн жоқ. Тек шайды әсте ойланып ишеди де тағы да алыстарға ой жибергендей тым-тырыс отырады. Тамараның анаұ-мынау сорағанына зорға ықлассыз жууап береді. Бұған қайран қалған Тамара:

— Мақсет саған не болды, неге ашылысып сөйлеспейсең?—деді.

— Үлкен жууапкершилик жұмысты мойныма алғаным, оны қалайынша атқарып шығу жолын ізлеп отырғаным ғой,—деді Мақсет Тамараға көзін тигіп қарап.

— Өзіңнің үйреніскен жұмысың емес пе? Я үлкейдің бе?—деді Тамара.

— Үлкейгени құрысын мойныма көтере алмастай ауырманлықты жүклеп алдым ба деп турман,—деді Мақсет.

— Қутлықлайман! «Халық айтса қалп айтпайды» деген бар. Ырастан да совхозға директор болдың ба? Өйтіп ойлана берме бәрін де менгеріп кетесең,—деді Тамара, қуанышлы түрде.

— Бір жағынан қуғанатуғын да жұмыс, екінші жағынан ойланатуғын да жағы бар, адам күші, әне усы мени қатты тербеліске салып тұр. Тек жигирмалаған жас жигит пенен совхоз ашыу мүмкін бе? Техника жеткіліксіз, оны басқаратуғын адам аз. әне усы тәреп мени қыйнап тұр.—Тамара сени де қасымнан қалдырмайман,—деді Мақсет.

— Әлбетте, мен де сол жерге бараман,—деді Тамара.

Тамараның бұл сөзі Мақсеттің белине белбеу бұуғандай болды. Жаңа жердегі жаңа совхозға баратуғын адамдардың итималын ізледі. Атамурат аға менен Қәнигүл жеңгейді де есапқа алып қойды. Ал ииниси Султамуратты ғой сирә хожалығы менен көшіріп барды.

«Ағам менен той-мереке ізлеп жүрген ғаррылардан да бірли-ярымы тилек билдирмеспекен»,—деп ойлады.

Атамурат ағада, Қәнигүл жеңгейде келмеді. Екеуі отырып ауқатты жеп болып жатыуға қолайласты.

Тамараның қуанышы қойнына сыймай Мақсетке:

— Жаңа қоныста, жаңа тууылған биринши перзентіне той бересең бе?—деп мыйығынан күлді. Күлерін күлсе де иши от жанып көз алдын да өткен күнлері елеследі. Жайдың ишинде азырақ тым-тырыслық пайда болды. Тамара гә еркелейді, гә ашыуланады. Мақсет болса оннан сайын оның жинине тийіп, өткендегі өкинишин еске сала береді. Тамара өмиріндегі жасырын елесті сыртқа шығаруға урынады. Ал Мақсеттің, хәр жақтан сөз қозғағысы келеді де турады. Екеуінің де ойы бір түйінді гөзлейді де ол түйін шешілмей жумбақ болып тура береді.

Мақсет күндегіден ерте оянып машинасы келиуден жаңа жердегі үш жайға барып, ауылдағы жигитлерді жыйнап областтан хәм районнан жаңа совхозды ашыу ушын келетуғын басшыларды күтіп алыуға асықты.

Өткен жылы комсомол жаслар бөлімінде ислеген жасларды қалдырмай алып барыуды Аңсатбай менен Маратқа қатты тапсырды. Жаңа жерде совхоз ашылды. Барлық шөлкемлестіріу жұмысы совхоз директоры Мақсет Өтемуратовқа жүкленді.

Боз баурайына салынған үш жайдың биреуін кеңсеге айландырды. Қаладан қатнаушыларға бір автобус бөліп шығарылды. Хәзірше совхозда үш бөлім шөлкемлестірілді. Аңсатбай, Марат, Қәлли үшеуі үш бөлімді басқарды. Сөйтіп хәр тәреплеме адам күшін толықтыру мәселесі қолға алынды.

Кімде-ким бір бригада болып бес-алты адам жәм-лесе, механизаторды өзлери тауып я ишинен биреуі тракторшылық курста оқып, қырық-елиу гектар жерді пахта егисине таярлайды.

Қаржаубай да бір хәмел берермекен деп Мақсетке жарамсақланып келді. Оған Мақсет:—көптен берли атың шығып киятырған хызметкерсең ғой, ауылдағы ғаррыларға сөзің өтеді. Солардың арасынан еле күш-ғайраты бар, ислеуге интасы барлары болса бір бөлім ашып, соны басқар, техниканы менгергендей еки-үш жигит тап,—деп оны да қомпылдатып жиберді.

Султамуратқа, Атамурат аға, Қәнигүл жеңгей хәм

өзиниң хожалығындағы жұмысқа жарамлы адамлары менен бирге тағы да еки үш адам тауып, бригадир болып, елиў гектар пахта егийди тапсырды.

Мың гектар жерди егетугын адам хәм техника күшин жәмлестире баслады.

Район басшыларына барып қурылыс мекемелериниң қурылысты тез баслауын өтинди. Биринши ирет кеңсе, мектеп, емлеўхана, балалар бақшасын салыў қолға алынды.

Совхоз партия комитетиниң секретарьлығына қонсылас совхоздан келген Балтабай Оразбаев сайланды. Мақсет, Оразбаев пенен ойласты. Сөйтип ҳәрбир бригадаға тийисли жерлерин бөлип берди. Оларға ойлы-бийикли жерлерин тегислей бериўди тапсырды. Еле шөлкемлеспеген бригадалардың жерлери ажыралып қойылды.

Қурылысшылар тәрәпинен хожалық отыратуғын жайлар салыў планластырылды. Солай етип боз баўрайында ис пәти ҳәр тәрәплеме ен жая баслады.

Қурылысшылардың шаққан ҳәрекетинен бирқанша жайлардың қурылысы тез пәт пенен жүргизилип бой тиклей баслады.

Бир күни азанда Мақсетниң кабинетине алдам-қалдам сөйлейтуғын, жасы қырықларды қуўсырған, орта бойлы, тапалтас бир адам кирип келди. Ол:—иним мына прорабың пискен гербиш түсирип беремен, деп ақша алып еди. Еле әкелип бермеди, ақша алған адамларынан тек мен қалдым, мени аңқаў көре ме? Билмедим?—деп Мақсетке шағынып сөйледі. Мақсет оған сыр билдирмеди. Гербиш сатып алған адамлардың атын сорап алды да прораб пенен сөйлесип шешемиз деди. Совхоз партия комитетиниң секретарын шақырып, халық қадағалаў комитети менен бирликте қурылыс трестиниң басшылары менен сөйлесип, талантараж болған қурылыс материалларын тауып орнын толықтырыў тапсырылды.

Ҳәр күни Мақсет үйине түнги саат он бир, он екилерде зорға қайтады. Атамурат аға менен Қәнигүл жеңгей бұған не болды? Бир жұмысқа жаңа үйренисти десек, тағы бир баса-бас жұмысты тауып алады да жүреді. Қашан бир арқайын жұмыста ислер екен,—деп ҳәр күни күйип-писеди де отырады.

— Сен еситтиң бе?—деди Атамурат аға Қәнигүл жеңгейге.

— Нени еситемен?—деп таңланды ол.

— Қаржаубай мени де, сени де сол Мақсетниң қарауында ислеўге мирәт етип жүр. Қаржаубай ғаррылардың үгит-нәсиятшысы болыпты. Көрдің бе адамын тауып жумсауын, ҳәзирдиң өзинде жақын-жуўығынан он ғарры тауыпты. Мине деген бес жас жигиттиң де келисимин алыпты. Бәрин жыйнап бир бөлим дүзбекши. Бизге де қосыл деп мыңғырлап жүр.

— Өзи менен турмай ғаррыларды да қозғалысқа салды десеш, онда. Өлсем усы жерде өлемен өмирде де бармайман, Мынаў ҳаялын алып кете берсин, күни-түни тыным таппай ауырыўларды емлеп жүргеннен, пахта атызда ислегени де жақсы,—деп өзиниң ол жаққа бармайтуғынын аңлатты.

— Ол сирә барады ғой, бизлерде бахтымызды сынап көрейик, бозға көшип барсақ шеп болмаспыз. Қаржаубай жердиң үстин қуртып астына қол созған адам. Пайда түспесе бармайды,—деди Атамурат аға. Әри ойласып бери ойласып кемпир менен ғарры да бизлер де бахтымызды сынап көрсек пе?—деген қыялға дөнди.

Тамара да жаңа жерге, жаңа қонысқа барып, ислеўге талпынды.

Тамараның ислеп атырған жериндеги емлеўхананың бас врачы Есемурат Ташкентте бир айлық семинар бар соған Тамараны жиберіўимиз керек деп турып алды. Тамара мен бармай-ақ қояйын деп өтиниш етсе де тыңламады. Илажсыздан барсам барайын деп келисим берди. Себеби усынан жас босанса ҳеш жаққа шыға алмай қалатуғыны ойына түсти.

Мақсет жұмыстан кеш келди. Тамара Мақсетке бир айлық семинарға жиберип атырғанын айтып еди. Мақсет оған қарсы турмады. «Барсаң бара ғой», деди.

Ташкентке келгели берли Тамараның көз алдынан иңгалаған нәрестениң сести кетпеди. Бурынғы болған жайларын, сол жыллары жүрип өткен көшелерин қайта-қайта барып көрди. Ауыр қапашылықты басынан кеширди.

Жүрсе жолы өнбеди. Биреўлер бир сөз айтса да оны елестирмегендей өзи менен өзи бола берди.

Барлық ой-ықласы Айжан кемпирдің бұл дүниеде бары-жоғын биліу еді. Хәр областтан семинарға келген врачлар Тамараның не ушын сарғайып сергизданға түскенине түсинбеди.

Қанша излесе де Айжан кемпирди таба алмады. Ал, ол хәзир Қутлымуратты көрсе де танымайтуғын еді. Тек перзентим деп ах урғаны болмаса, оның түртүсин есине де келтире алмайды. Айжан кемпир сумлық ойлап айтпай жасырса бала Тамарадан туғылғанын сирә дә билмейди. Тамараға тек Айжан кемпирди көріп ишки дәртин айтыу ғана керек болып тур.

Бир айда зуулап өтип кетти. Тамара үйіне қайтып келип қатты ауырды. Врач келин ауырып қалыпты деп абысынлары биринің изинен бири келип кеулин сорады. Сынышыл кәйуаны хаяллар Тамараның бир нәрсени ойлап қапашылықтан ауырғанын сизди. Олар буны хәр нәрсеге бир жорыды.

Тамараның ауырып қалғаны Мақсетти де үлкен тербеліске салды.

— Тамара сен неге қапа бола бересен, көп ойлана берсең хәр түрлі ауырыу да тәп бола береді. Ташкентке барып бир хәдийсеге тап болмадың ба?—деди.

Тамара дым үндемей ләбин тислеп, басын шайқады. Жас хаялдың жүзи қууарып сала берди. Жүрегі алып-ушып турғандай дүрсилдеп соқты.

Мақсет неге оған олай деп айттым дегендей қысыныспаға түсті. Сол ұақта Тамараның көз алдына дөңгеленип жас келди. Буны көрген Мақсет не қыларын билмей албырап анасын шақырды. Олар Тамараның бетине үңилип үнсиз отырды.

Қандай ауыр жағдайды басынан кеширип атырғанын Тамара хеш кимге сездиргиси келмей Мақсетке:

— Жұмыстарың бир жөнкіллі болды ма?—деди әсте көзин тигіп қарап.

— Жұмыстың несин сорайсаң, өзінди ойла,—деди Мақсет.

— Мен енді тәуір боламан қорық па. Ишимдегі нәрестеден айырылып қаламан ба деп қорқып едим. —деди Тамара ишиндегі дәртин нәрестеге аударып. Тамараның қапашылығы кем-кем умытылып, иштегі дәртлер сыртқа шыққандай әсте-әсте аяқ ушына

мине баслады. Сонда да Айжан кемпирден пәнт жегендей перзент дийдары жүрек төрин өртегендей туулап турды. Илаж қанша қалай ойласа да енді оны көріу жоқтай сезиледи де мийи ғуулап не болғанын билмей қала береді. Ташкентке бараман деп умытылып баратырған қайғыны тағы лаулатып жағып келди. Жата беріуіге де бети шыдамай әри-бери түргеліп жүрди. Үй жұмысына араласып Қәнигүл жеңгейге көмеклесті. Сөйтіп әсте-әсте ойынан шықпай жүрген перзентин умытуға өзін мәжбүрледі. Тамара кем-кемнен тәуір болып жұмысына араласып кетті.

Мақсеттің совхоздағы жұмыстары да гүжиіп, бәхәргі егиске таярлық күшейді. Аннан-мыннан жыйналған адамның саны жүзге жетті. Қаржаубай да жигирма адамды есаптан өткерди. Сөйтіп бир шеттен жер алып, үш бригада дүзип, бир бөлімди басқарыуға буйрық алды.

Султамурат, Атамурат аға менен Қәнигүл жеңгейге: «Бизлерде Мақсеттің совхозына барып бахтымизды сынап көрейік, пахта деген халықлық ис, боз жерге егін ексең дийдилегениңди аласаң»,—деди.

Мақсет совхоз партия комитеті хәм профсоюз комитеті менен бирлікте қарар шығарды. Егер биреуіге жұмысы шығып машина яки трактор керек болса арзасы арқалы айлығының есабынан рухсат етилди.

Хәр бир совхоз рабочийсының мүтәжин мүмкіншилігі болғанша питкеріу кереклігі совхоз басшыларына қатты тапсырылды. Областылық партия комитетінің секретары менен районлық партия комитетінің секретары совхоздағы салынып атырған қурылысты келип көрди.

Сөйтіп жұмыстарын тезлетіу имканиятын қарап шығыуды қурылыс трестінің басшыларына тапсырды. Тағы да хожалық жайларын салыуға, басқа да қурылыстар ушын қаржы бөліп шығарыуға үде берди.

Ишки жап-салмаларды қазыу жұмысы қызғын қолға алынды. Бир күні Мақсет райоңда өткерілген жыйналыстан қайтып киятыр еді. «Абатжапты» қазып атырған экскаватор ислемай тур. Дәрриу шофёрына машинаны сол тәрәпке айдауды буйырды. Барса экскаватор айдаушы Иванов пенен Иният деген жигит екеуі бирден уйқылғп атыр. Оларды Мақсет зорға

өйтті. «Неге жатырсыз?» десе бір темирді қолына алып мына жері сынып кетті дейді. «Токар қайтадан жонса мүмкін ислеп кетіуі» деп жатқан орғынан да турмайды. Азы-кем ишип алған ба? Мақсет Ивановқа жалынды сөйлеп жаңағы сынған темирін алып жүріуді өтінді. Совхозға келгеннен кейін гараждың баслығына қонсы совхоздың токарына барып жаңағы темирді жондырып беріуді тапсырды. Ертеңіне азанда гараж баслығына да исенбей өзі барып экскаваторды жүргізіп қайтты.

Орталықтан салынған екі этажды совхоз кеңсесі питкерилип, қурылыс мекемелері тәрәпинен пайдаланыуға берілді. Хәр бір бөлме кеуілдегидей болып безелген. Совхоз директорының қабыллау бөлмесіндегі стол бос тұр. Буны көрген хәр бір адам «усы жерге бір хызметкер керек-ау» деп ойлап кетеді. Әсиресе бұл орын Қаржаубайды қатты ойландырып жүр. Мақсет пенен қалайынша жақын-жууық болыудың илажын таппай жүрген ол хәр түрлі ойды ойлап жәрди. «Не ислеу керек? Мақсетке жаранатуғын хәтеки ақылдан адастыратуғын бір жолын табыуым керек. Табылар-ау»,—дейді ишинен. «Ол мениң айтқанымға жүреме? Өз ақылы менен кетип, Мақсетті биің менен жақынластыруға пайдасы тиймесе оның маған не керегі бар?»—деп те гүманланады. Көп ойланып жүріуге де асығыслық етті. Дәрриу хаялына барып ойласты.

— Бизің Сәсенемді Мақсеттің қабыллау бөлмесінде секретарь етип өткерсек қайтеді?—деді Қаржаубай хаялына.

— Хау алжыған, сени жин урдыма, ол қыз еле оқыуын питкерген жоқ ғой, қалай жұмыс ислеиді?—деді хаялы.

— Сен түсинбейсең, енди еки айдан оныншы классы питкереді. Бул турысында жоқары оқыу орынларына кире алмайтуғыны турған гәп. Совхозда бир-еки жыл ислесе оған дәрриу совхоздан оқыуға кириу ушын жоллама береді. Буннан кейін оқыуға кириуи аңсат болады. Хәзирше усы орынға өткерип қоймасақ синдин совхозда тек ғана рабочий болып ислеуи мүмкин,—деді Қаржаубай.

— Қайдем ағам менен, апам менен, әсиресе қыз-

дың өзи менен ойласып көрейик,—деді Қаржаубайдың хаялы Гүлсәнем гәпти көпке созбай.

Қаржаубай ойлаған ойының түйинин шешкендей тәсил изледі. Қайин атасын, қайин енесин Мақсет басқарған совхоздың устаханасына қарауыллыққа өткеріудің жолын ойлады. Оларды бул жерге көшип келсеңиз шеп болмайсыз, деп үгитлемекши болды. Бир жерде тығылып отыра бергенше жайынды, мүлкінди балаларына таслап өзиң боз жерден мәкан бас демекши. Өне бул ойы иске асса балдызы да ата-анасынан қалмай, сол жерге барады. Қызы директордың секретары болғаннан кейін оған қайсы бригадир болса да трактор береді, бермесине хәқысы жоқ. Егинди де өзлери егип береді.

Қаржаубайдың бул ойлаған ойына қайин атасы да келисим берди.

Буның бәрин иске асыруу ушын Мақсетті үйине шақырмақшы болды. Шигит егиси басланып кетпестен бурын мирәт етиудің жолын изледі. Бир күни Мақсеттің кабинетине кирип келди. Егисти баслап жиберіу ушын бөлими бойынша қанша гектар жердің таяр екенин айтты. Мақсет оған, арқадағы гөне тамның дөгерегиндеги жердің еле дөң жерлериниң бар екенин ескертти:

— Ертең гридер жиберемен тез тегислет, көзи таныйтуғын дийхан ғаррыларды атызға тез-тез апарып көрсетип тұр,—деді.

— Ауылда ғарры қалдырмай үгитлеп атырман, хәтеки егер сен келисим берсең, қайин атам менен қайин енемди де усы совхозға көширип алып келемен, қарауыл болатуғын да адам керек ғой, бәхәр шығып киятыр, қара үйин тигип отыра турады, жаздың күни көмекши менен жайда салып алар,—деп жарамсақланып сөйледі.

— Жүдә мақұл бизге адам күши керек, ғарры ма, жас па хәр кимге халына ылайық жұмыс тауып беремиз,—деп Мақсет оларды жұмысқа ғлатуғынын ескертти.

— Ол үйде жұмысқа келетуғын жаста бар, оны соң сөйлесемиз,—деп Қаржаубай гәпини еки-ушлы етип сөйледі.

Мақсет түргелейин деп атыр еди, Қаржаубай оған:

— Иним, сени үйге мирәт етежақ едим, шигит егиси басланбастан бурын,—деди.

— Уақыт жоқ аға, бара берермиз,—деди Мақсет.

— Бәрін таярлап келдим, бүгін, ертең бармасаң болмас,—деди Қаржаубай жалынып сөйлеп.

— Мейли совхоз партия комитетиниң секретары менен ойлас, сол не десе биз турайық. Шақырыспа дегенниң де кереги болмай турыпты, баса-бас жумыс, қурылыс мекемелери менен де сөйлесіпүм керек, олар қурылыс материалларын дурыс жумсап атыр ма? Жоқ па? Соны да тексеріпүмиз керек,—деп Мақсет орнынан турды.

Партия комитетиниң секретары Балтабай Оразбаевқа Қаржаубай еки күн удайына қайта-қайта келип Мақсет пенен екеуін үйіне алып барды. Мақсеттиң шофёры менен үшеуіне үлкен бір жайға төсек салдырып дастурханды кеңнен жайды. Қаржаубай, Мақсетке: —ним бүгін бір жақсылап дем алайық, шаршаған шығарсыз,—деди. Хызмет етіуге балдызы Сәсенемди алдырып еди. Ол кесе-шайнекти әкеліп қонақлардың алдына қойып бір дизеден айланып хызмет етип жүр. Қаржаубай сыртта бір нәрселерге хәлек болғандай ишке кирмеди. Шайнекке тоқсан бес шайды ашшы етип салып қонақлардың алдына қойды. Үшеуінде де үн жоқ, қызға хәрұақ бир-биринен жасырынып қарап қояды да тағы Балтабай менен шофёр Мақсеттен тартынғандай түр билдирип төмен қарайды. Мақсет олардың бул сырын аңлағандай жасы үлкенлигин сақлап олда қызға хеш нәрсе деместен шайды кесеге қуйып ише берди. Қыз кирип-шығып жүрип үшеуіне де көзиниң қыйығын салып қарап хәр қайсысының не пикирде отырғанын аңлағандай сезимде жүрди.

Бир уақытлары Қаржаубай кирип келди. Әңгиме бәсланып кетти. Көп узамай мийманларға үлкен табаққа салынып жаңа сойылған қойдың гөши менен қоса ишимлик алып келип еди. Мақсет керек емес деп алып қойғызды.

— Арақ ишкеннен гөре жақсылап аўқат жеген пайдалы,—деди Балтабай менен екеуі бирден. Екинши аўқат пенен бирге басты бир табаққа салып алып келип еди, Мақсет оны аўылдың жасы үлкенлериниң берерсең,—деп қайтарып жиберди.

Көп әңгиме-сөз болмады. Олар аўқатланып болып

машинаға минип қайтып кетти. Қаржаубай балдызы туұралы өз үйінде хеш нәрсе айтпады. Ертең я арғы күни Балтабайға қулақ қағыс етип айтып көриўди мақул көрди. Қаржаубай, Мақсет, Балтабай менен сөйлесип балдызы Сәсенемди оныншы классты питкергеннен кейин совхозға секретарь етип жумысқа өткеріўге келистп.

Қәйин атасын көширип келиўге совхоздан көлик сорап алды.

* * *

Бираз жердиң еле суўға қанбағаны анықланды. Гүзде суўғарып қойған жерлерде еле шаңғытып атыр. Бул жерлерге басқа егин егиўди планластырды. Өткен жылғы пахта егилген жерлерди тағы бир мәртебе тегислеп, ызғарлығын бақлап шығып шигит егисине таянлады.

Қаржаубайдың тегисленген жериниң еле ызғары бетине урмағаны анықланды. Ол жерди мәкке тағы басқа да егинлерди егип быйылша суўға қандырып, ендиги жылы ерте бәхәрден шигит егиўге таярлаўды мақул тапты.

Совхоз бойынша тек ғана бес жүз гектар жерге шигит егиўге уйғарылды. Ал кеңейтип жер ашыў, оны қандырып суўғарыў даўам ете берди. Тазадан ашылған жерди мәйек жумалағандай етип тегислеп, суўға да өзи қайыттыға қандырып шигит егиўди баслады. Хәр бир көлемди Мақсеттиң өзи бирим-бирим көзден өткерди суўға қанғанын-қанбағанын анықлады.

Шигит егиси арғы басы жигирма күнде тәмамланыўы кереклиги ескертилди. Урда-тут жер сүриў, шигит себиў басланды. Солай етип саррас дийдилеген уақытта үлгерди.

Енди жас ғаўашаның жер бетине тегис көгерип шығыўы күтилди. Атыз басына салмалар қазылып, оқ қарықлар жарылды. Мақсет хәр күни атыз аралап бақлап барды. Бирақ бул жерге анаў-мынаў жаўын жаўса да қатыўаш болмайды.

Жас ғаўаша жер бетине көгерип шыға баслады. Күн өткен сайын жер бети көк липасқа айланды. Кең көлемлеп егилген атыз майданы алыслардан көзге тасланды. Азырақ шөлледі-аў деген ғаўаша атызына адым жерден бир қарық жарып үшлемей турып-ақ

суу ашты. Бул Мақсеттің тәжірийбеде сынап көрген исинің бири еди.

Күн санап, ай санап ғауаша нәллери жер бетін жасырып, көгіс майданлықты пайда етті. Қалыұсыз тегісленген жерден бир тегіс нәл алынды. Азы-кем шыққан жабайы шөптен де тазартылып ғауаша нәллерінің тез рауажланыуы үшін үлкен мүмкиншілік туұдырылды.

Хәр бир келген адамға боз бауырайының ғауашасы көргізбеге қойғандай сезилди. Бир күні бул жерде республика пахтакешлерінің көргізбелі семинары өткізилди. Онда сөз сөйлеген областлық партия комитетінің секретары атыз басында турып, жердің тегіслігін, ғауашаның қалыұсыз көгеріуін қатнасқан жолдасларға үлгі аларлықтай етип мақтады.

Хожалық үшін қурылысшылар тәрәпинен салынып атырған жайлардың да бир-екеуі питкерилиу алдын да тур. Соның биреуіне Мақсет көшип келмекші.

Атамурат аға менен Султамурат быйыл пахта екпеди. Оларда жерлерін мәкке, қауын-ғарбыз егнуге таярлады. Атамурат аға көп жерді тазадан тегісledi. Елиу гектар жерді жүз гектар жерге жеткеріуге талапланып атыр. Қаржаубайда мөлдекти молдан егнуге үшін атыздан шықпай ислеп жүр.

Қаржаубайдың қәйін атасы Шамуратта қара үйін бир ашықлық майданға тигип, жән-жағын жер етип егін егнуге таярлады. Оның ертеден еккен қыяр, помидорлары гүллеу алдында тур. Зийба жеңгей менен Шамурат аға қатты қуғанышта. Күйеу баласы Қаржаубайдың көрегенлігіне, алдын-ала болжай билиушілігіне қайта-қайта рахмет айтпақта. Қызы Сәсенемде оныншы классты питкерип үйіне келди. Совхозда ислеймен, деп комсомоллық жоллама алыпты. Көп кешікпей арза жазып совхоз директорының кабинетіне барды.

Мақсет оның арзасына қол қойды. Буннан кейін кадрлар бөліміне арзасын алып барыуды, оннан жұмыс жөнін сорап, жұмысқа тез кирисуди тапсырды. Қыз совхоз директорының қатал, жұмысқа талапшаң екенлігін сезді. Өзінің еле тәжірийбеси жоқ екенлігін еске түсирди. Жұмысқа үйренип кеткенше кеңсе-

де ислеушілерден өзіне жақын-жууық адам ислеуді ойлады.

Ол кабинеттен шығып баратырғанда Мақсет:

— Қарындасым, машинка баса аласызба?—деди. Қыз басын шайқады.

— Үйрениуіңіз керек деди,—Мақсет.

Қыз өзін бир түрлі сезді. Бул оның «ислей алсам болар еди, директордың талапшаңлығы жаман ғой» деген ойы еди. Неде болса ислеп көре берейін деп кадрлар бөліміне барып буйрықтан өтті. Қызды директордың қабыллау бөлмесіндегі столға отырғызды. Столға бир таза машинканы да алып келип қойды. Сөйтіп оған тез күн ишінде машинка басып үйрениуді буйырды.

Сәсенем машинканы еплеп басыуды үйренди. Қатнас қғазларын, анау-мынау кишигирим жазыуларды машинкиде басып үлгеретуғын болды. Барып-барып директордың кабинетіндегі столдың үстилерінде тақтуйнақтай етип тазалап, өз исіне пухта қарады. Директор биреуді шақыр десе дәрриу барып келеди. Егер ол адам кешіксе екінші рет тағы барып «сизди күтип отыр», деп өзіне сөз келтирмеудің жолын исле-ди.

Мақсеттің сынауынша: бул қыз жұмысты алып баратуғын түрі бар. Машинка басыуы да жөнлесип киятыр. Жарасықлы киім киіуі де, жүрис-турысында аппақ пахтадай жарқыраған жүзіне жарасып турғандай сезиледи.

Ғауаша бир тегіс өсіп рауажланып атыр. Енді урда-тут овощ, палыз, мәкке егісіне киристи. Сууға қанған жерлерге мәкке егилди. Қауын-ғарбыз, помидор, капуста дегенлерді совхоз рабочийлары көплекти. Хәмме өз исі менен бәнт болып мийнет етті.

Атамурат ағаның қоңсысы Анар салпылдақ деген бир хаял бар еди. Бир түйір гәп тапса оған еки есе, үш есе қосып айтып беріуді жақсы көретуғын еди. Тамара отпускиге шыққалы әне усы өсекші хаял үйір бола берди. Қәнигүл жеңгей жек көрсе де «әй не қылар дейсең, келинімнің үйде отырып иши писип кетер. Биреу менен сөйлесип отырғаны да жақсы ғой»,

деп олардың әжик-гүжик сөйлескеніне итибар бермеді.

Бір күні Анар салпылдақ «жерден жети қоян тауып алғандай» қаплығып келді:

— Тамара сен еситтің бе?—деді отырар отырмастан.

— Нени?—деді Тамара хайран қалып.

— Еситпесең мен саған бір аұлағында айтаман,—деп шығып кетті, «Аұлағында айтаманы қалай, бір сәле болып қалмады мекен» деген ой Тамараны тынышсыздандыра баслады. Иретін тауып Анар салпылдақтың үйіне барды. Барса Анардың үйіне бйреулер келип, соларды күтип отыр екен. Гәптің төркіні усы қонақлардан шыққан екен-ау, булар қай жерден келген екен,—деді ишинен. Мен туұралы я Мақсет туұралы бір гәп билетугын болыуы керек деп Анарды көриуге асықты. Жуұғарада ол да келе қоймады. Тамараның қолына ис бармады. Бйр нәрсені ислейін деп қолға алса, Анардың айтқан гәпін есине түсіп, не ислегенінде билмей қала береді.

Анардан не гәп екенін еситпегенше тынышы болмады. Анардың есигін сығалап оны көргенше тақаты шыдамады. Ол да қонақларын жиберіп келе қоймады.

Қыйналғаннан ба? Я уақты болдыма? Тамараның тақаты болмай толғақ тутқандай өзін қай жерге қоярын билмеди. Қәнигүл жеңгей не ислерін билмей андамында жуұырды.

— Мени қалаға жеткерің,—деді Тамара тисленіп сөйлеп.

— Не илаж етемиз, көлік те жоқ. Құрған ғарры да қартайғанында дұнья алдынан шығып, егін егіп жүр. Кімді жиберемен көлік излеуге?—деп Қәнигүл жеңгей арман-берман жуұырды, хеш илаж таппады. Тамара болса тынышсызданып баратыр. Кемпирлерді жыйнап келиуге кетіп бғратыр еді, қоңсысының баласы «Москвич» машинасын айдап үйіне келе кетті. Соған айтып Қәнигүл жеңгей келиннің қалаға тууыу үйіне жиберді.

Қәнигүл жеңгей Мақсеттің машинасы менен тауық сорпа, сүт алып күнде қатнады. Мақсетте ара-тура келип турды. Атамурат аға бийшара ғой, күнде кеште

жұмыстан кейін шайда ишпестен үйіне келиуден келиннің көрмей тура алмайды.

Қанша ұмытайын деседе Анар салпылдақты бір көрсем, не гәп екенін сорап билсем деген ой мийін жеңі де турды. Врачлар оның бір нәрсені есіннен шығара алмай жүргенін сезді. Сөйтіп Мақсет, Қәнигүл жеңгей, Атамурат ағадан басқа адамды ауыздан жибермеуді медсестраларға тапсырып қойды. Бір күні Анар салпылдақ тауық сорпа писіріп келип, ишке кире алмады. Тек «мен көриуге келип едім»,—деген хат жазып аұқатын қапының аузынан аұқат тасыушы арқалы жиберді. Анардың жазған хатын көріп Тамараның түрі өзгеріп кетті. Өзін бір түрлі сезіп, аұқатта батпады. Құтлымуратым аман ба екен, Анар салпылдақ Ташкенттен де хабардар болыуы мүмкін. Айжан кемпир қарақалпақтан бйреуді тауып алып, Тамараға айт, деп жасырын сырды сыртқа шығарды-ма екен» деген гүманда Тамараның ойынан шықпады. Мақсеттің қабыллау бөлмесіндегі секретарь қыздың да келбеті көз алдын да елеслеп қызғаншақтықтың да қушағына орала берді.

Хожалық үшін салынған жайлардың да бір қаншасы питкерилип, пайдаланыуға берілді. Гейбір адамдар өзлерінің күші менен меншик жайын салып питкере келді. Шамурат аға көмекші менен-ақ жайды салып питкерді. Буны көрген Атамурат аға да ой үстінде жүр.

Қаржаубай Мақсетке жараныудың хәр түрлі усылын ойлап көрді. Бйрақ хеш қайсысы пайда бермеді. Балдызы Сәсенемде өз жұмысын меңгеріп кетті. Жұмыс жөнінде оған директор хеш қандай шек қоя алмайды. Комсомол комитетінің секретары Сәсенемге Нөкіс Университетіне я басқа жоқары оқу орнына барсаң алдын-ала арзанды беріп қой деп те хабарлады. Қаржаубайдың әдепкі ойы «Мақсет Сәсенем менен тил тауып кетер» деген үмітте еді. Бұл болмады. Булар екеуі де жұмыс жөнінде бір-біріне жақсы көз қараста қарап аға, қарындастай болып ислесіп атыр. Мақсеттен сорап талай мәртебе ағасына алыслардан жүк әкеліу үшін автомашинна тағы басқада хожалыққа керекли затларын әкеліп берді. Буны сезген кеңсе хызметкерлерінің гүманшыл

биреулері «Мақсет пенен Сәсенемнің арасында бір бөле бар» деп те ойлап жүр. Өне усы сөздің ушлығы Анар салпылдақтың да құлағына тийіп, Тамараның да жүрегіне қозғау салды. Тамараға айтатуғын өтирик сөзді еле дурыслап айтпай «жасырын сөзім бар» деп түрлі қыялдың дәрьясында жүздіріп қойыпты.

Сәсенем туұралы ақылсыз адамлар нени ойламайды. Ақыл менен ис алып баратуғын адам өз хожалығына өзінің келешек өміріне қалайынша қыянет етіуі мүмкін. Мақсеттің де Сәсенемнің де ақылы буган жететуғын болыуы керек. Кім не айтпайды. Он еки де бір гүлі ашылмаған қыздың бахтына қара тигіу, өз хожалығына былғаншық салыу бул барып турған ақылсыз адамның исі екеніне Мақсет жақсы түсінеди.

Қаржаубайдың ақылы тек өзіне азда болса пайда түсіріу, жұмысы түсетуғын адамның оң жағын алып өзіне қаратып алыуды ойлауға ғана жетеди. Басқа жағы менен исі жоқ. Туұысқан балдызының келешектегі бахытының ашылыуын ойлаудың орнына, оның гүлдей жүзіне дақ түсіріп өмір жолына кесент етпекші. Буны Мақсет жүдә жақсы, түсінеди. Ғіретін тапса, Сәсенемді өзіне тәбия биреулерге алып беріп қолынан келгенінше жақсылық етежақ. Өмір жолына жаңа ғана атлаған жас нәүшедей қыздың өмір гүзарына дурыслап түсіп кетиуіне жәрдем бермекші. Бул қыздың ислеген исі жүрис-турысы, әзелден минезіне сай ақылы жарасықлы сын-сынбаты Мақсетке қатты унайды. Оның келешекте өзіне дурыс жолды таңлап алатуғынына толық исенеди. Хәр бир адамға аталарша ғамхорлық етіу керек деген сөз Мақсеттің ой-өрисінде, сана-сезимінде бәрхама сақланбақта. «Адамзатты сөз бузады» деген халық нақылы бар. Жаңа турмысқа аяқ басқан жас нәүшеге қыянет етіу бул ақмақтың исі.

Тамара аман-есен көз жарды. Атамурат аға менен Қәнигүл жеңгей Мақсеттің машинасы менен хәр күні «Туұыу үйі» не қатнады. Ара-тура Мақсетте барып кетеди.

Совхоз рабочийлары мәкке егисінде табыслы тамамлады. Бойға тартып баратырған ғауашаны чекан-

калап барды. Сөйтип атыздағы жұмыстың жөні бир жөнкілли болды.

Тамара үйіне келип жас нәрестесін тәрбиялап хеш жаққа шықпады. Анар салпылдақ тағы да Тамара менен әжик-гүжик сөйлесіуді баслады. Сөзден-сөз шығып Тамара:—баяғы аұлақта айтаман деген сөзінди еситпедім ғой?—деди.

— Қелин,—деп баслады ол сөзін. — Еситпедің бе?—деди ол тағы да өтирик сөзін жүдә мықлап айтқысы келип.

— Кишкене мырзағаның хатшы қызы, жүдә формалы, ақыллы қусайды. Ол қыз Қаржаубай баслықтың балдызы,—дейди. (Ауыл адамлары Қаржаубайды баслық деп атайтуғын еді, себебі ол колхоз баслық, бөлім баслық болып көп жыл ислеген). Өне сол қыз бенен директор мырзағаның қатнасы бар деп еситтм, келин. Тисиңнен шығарып жүрме екеуіміздің де сөзіміз пасыққа шығып қалып жүрмесін, барып-барып анығына жетерміз сыр бермей жүре бер,—деп айтарын айтса да ақыл бергендей Анар салпылдақ сөзінің изін жууып шайды. Тамара ийегін тислеп алысларға көзін тигіп қарап отырды. Анар салпылдақ «Қәнигүл жеңгей келип қалар» деп дәріу үйіне зып берди. «Жала бөледен сақла» дегендей сүттен ақ адамға қөрөмет жабылып, хақ жүреккі ерлі-зайыплылар арасында ала ауызлық оты лаулап жанды. Бул айтылған гәп өзінің ойлап жүрген ойына дус келип баяғы көрген қызы көз алдында елеследі. Мақсеттің кабинети менен қабыллау бөлмесі бирим-бирим көз алдынан өтті. Сәсенем өзінен зыяттай көриніп оның жарқыраған айдай жүзіне дақ түсірген Мақсетті адамшылықтан шығарып таслағысы келди. «Хаял-қызларды қорлаушы»,—деп атағысы келди.

Хәкисіне тап сол күні Мақсетте келмей қалды. «Жығылғанға жудырық» дегендей Тамараның тақатсызланыуы дауам ете берди. Өкпесі қысып, өзін бир түрлі сезе баслады. Ақыры болмағанның кейін:— Ене, биреуді емлеуханаға жибермесен болмас!—деди Тамара. Тамараның емлеуханаға кеткенінен хабарсыз Мақсет сол күні кеште бөлім баслықтары, бригадирлер менен ойласық өткеріп кешигіп қалды. Азаңда алты да турып атыз аралап кетті. Түске та-

ман Атамурат аға келип Тамараның ауырып қалғандығын айтты. Дәрриұ Мақсет машинасын шақыртып Тамараны көріуге емлеуханаға кетті. Сәсенемге «биреу районнан сорап қалса қонсы совхозға бир жұмыс пенен кетти деп айтарсаң»,—деди.

Мақсеттің келгенін биліп Тамара көзін жұмып үнсіз жатты. Буны көріуден қаулыққан Мақсет врачлардан:—ауғалы қалай?—деп албырап сорады. Олар:—жаман емес, саған өкпелеп жатырған ғой,—деп күлді.

— Тамара қалайсаң?—деди Мақсет. Сол ұақытта Тамара көзін ашып Мақсетке тигилип қарап турып:—жас жигит қарма!—деди.

— Бул сөзінде бир салмақлы лийкин бар ғой,—деди Мақсет. Тамара дым үндемей тағы да көзін жұмып жатты. Мақсет не ислерін билмей сыртқа шықты. Шоферына:—үйге бар, бизің апама айт, бир тауықты сойып сорпа писиріп жиберсин. Мен усы жерде болған, қорықпай-ақ қойсын, келини жақсы, тек оның менен бирге тауық сорпа ишиұимиз керек,—деди Мақсет. Шоферды жиберіп, өзи Тамараның қасына барып, қызын алдына алды.

— Қызға тийме, саған бала керек емес!—деди Тамара өкпелеп.

— Тамара, сен еле мени түсинбейди екенсең, ауырыу адамды қыйнай бериуге болмайды, оны өзиң билесең, тезирек емленип тәуір бол, соннан кейін сөйлесип, бир-биреуге түсинисемиз,—деди ол.

Тамара көзін ашып ойланып жатты. Бираз ұақыттан кейін Тамара тағы сөз баслап:

— Мен Есемураттың орнына усы жерде ислеп қаламан, өзиңе керек адамларыңды совхозыңа жыйнап атырсаң ғо, секретарь қызың мәс пе?—деди Тамара қасып сөйлеп.

— Тамара сен дем ал, емлен биз екеұмиз бул турсымызды түсинисе алмаймыз. «Тауды тасты жел бузар, адамзатты сөз бузар» деген халықтың сөзи бар. Саған биреулер гәп айтып исендирип жиберген, Тамара мени түсин, мен сенликпен, хеш ұақытта да ақылдан адаспайман, мени жолдан шығарамаң деген адамлар өзи алданып адасқанын билмей де қалады,—деди Мақсет жалынып сөйлеп.

Сол ұақытта есиктен кирип келген медсестра Мақсетке:

— Жолдас директор, пахтаңызды суу алып атыр дейди қайтыңыз тезирек. Бизің врачты сизің совхозға жибермеймиз, өзлеримиз емлеп сизің сайлап алған бас врачыңыздың орнына өзимизге бас врач етип, қоямыз. Енди Тамара сизге жоқ, ол бизің Тамара, сизге жақпаса да бизге жғады,—деп көп сөзлерди айтып таслады. Мақсет оған:

— Абайлап сөйлең,—деп әсте ескертип қойды да тағы да Тамараның қасына жақынлаңқырап отырды. Медсестра уялғанынан не қыларын билмей:

— Мына дәрини ишиң,—деп таслап кетти. Тамара Мақсетке қайта бер,—деди. Мақсет азырақ ойланып отырды да:—Адамлардың айтқан сөзине инана берме, сениң менен бизди күнлеушилер көп. Қаржаубайда дос емес, ол мени қолға түсириудің жолын излеп жүр. Буган жақсы түсинсем де совхозға адам күши керек, сонлықтан совхозда ислеймен деген адамды жұмысқа алып атырман,—деди ол.

— Қаржаубайдың пикирин түсинесең бе? Сонда неге балдызын секретарлыққа алып, оның менен жақынласуыды ойлап жүрсең?—деди Тамара ишки сезимін сыртқа шығарып.

— Ол қолынғы жұмыс келетуғын шаққан қыз. Не айтсаң да бәрін истейди. Хәзир нағыз машинистка болды,—деди Мақсет.

— Онда саған уаңған екен ғой?—деп Тамара басын төмен салды.

— Өзи емес жұмыс ислеуи унады, сен гәпти басқа жаққа бура берме,—деди Мақсет.

— Өзи де унапты деп еситтик ғой?—деди Тамара.

— Әне, соны айтсаң болмай ма күни менен сениң неге ауырып жүргениңди билдим,—деди Мақсет.

— Мен сени қызғанамаң,—деди Тамара ишиндеги сырды сыртқа шығарып.

— Онда биримизди биримиз көздің қарашығындай сақлағымыз келетуғыны ғой, мен сени көрмесем тақатым шыдап тура алмайман,—деди Мақсет. Бирақ жұмыс оннан дз баса-бас тек арамизды бөліп тұрған сол, тез емленип өз аяғыңнан турып кет, боздағы

жайға көшіп барып екеуіміз бір жерде болсақ биримизди-биримиз көз астымызда бақлаймыз,—деді Мақсет.

Олар екеуі қазірше бір-бирине түсиніскендей түр билдирип Мақсет:—Мен қайта берейін,—деп сыртқа шығып машинасына минди.

Медсестралар оның кейнінен «ендигиде көримлик алып келмесең көрсетмейміз»,—деп бақырысып қалды.

Мақсет кеңсесіне келсе, районлық партия комитетінің секретары келип, оны таппай партком менен атыз аралап кетіпти. Олар хәкісіне Қаржаубайдың трактор менен өзінің меншік жерін сүрдирип атырғанының үстіннен шығыпты. Тағы бір жерде бір көлем гауашаны суу басып кетіпти. Солай етіп ол жерде үлкен оқпан пайда болған. Бұның бәрін көрген райком секретары шыр-пыры шығып Мақсетті излетіпти. «Саған айтып кетпеді ме?»—деп секретарь қыздан қайта-қайта сорапты. Мақсет еситіп қатты қысынды. Секретарьға хаялының ауырып атырғанын айтып кеширیم сорады.

—Врачтың өзі де ауырама екен оны ауыртқан өзің шығарсаң? Секретарьды сайлап шырайлы қызлардан ала берсең келин ауырмақ түе сени таслап кетіп те қалар,—деп дәлкекледі райком секретары. Мақсет не дерін билмей қызарып сала берді.

— Ойнап айтып атырман, секретарь қызың шаққан екен, оны оқыуға жибер. Келешекте совхозға белгилі хызметкер етіп ал. Совхозыңда жас жигитлер де аз емес ғой. Сен быйыл жасларды қоя беріп, совхозына пенсиядағы ғаррыларды жұмысқа ала басладың ғой. Ана Қаржаубайдың совхоздың жұмысын қойып, мөлдек жерін тракторға сүрдирип атыр,—деп секретарь Мақсетке тағы бір ескертіп қойды. Олар кеңсеге келип бір кеседен шай ишти. Секретарь райком Сәсенмен:—оқыуға барасаң ба?—деп сорады. Ол уялғанынан не айтарын билмей албырап қалды.

— Қимнің қызысаң?—деді секретарь тағы сөзін дауам етіп.

— Шамураттың қызыман, Қаржаубайдың балдызыман,—деді Сәсенем. Буннан кейін секретарь хеш нәрсе деместеп, Мақсет пенен жұмыс жағдайын сөйлеіп отырды.

Қаржаубай Мақсетті асығыс түрде изледі. «Совхоз директоры менен жақсы байланыста болсам болды. Районлық партия комитетінің секретары биздей кишигирим хызметкердің жұмысына араласа бермейді ғой» деді өзінің тон пиішіп. Сөйтіп Мақсетті қайін атасы Шамураттың үйіне мирәт етіуді уйғарды.

Қаржаубай, Шамурат ағаны Мақсетке жиберді. Ол келип: «иним үйден ауқат жеп кет»,—деді. Жасы үлкен адамға бармайман деуді қолайсыз көріп, яқшы деп жууап берді. Шамурат аға үйіне қайтып келип кишкене бір қозысын сойып таярлық көрді. Қаржаубай қуўжыңлап өзінің хаялын әкелип, түрлі ауқат таярлатты.

Мақсет парткомды хәм жақында институт питкеріп келген бас агрономды ертип барды.

Ауқат тайын болып алып келинді. Қаржаубайда олар менен бірге отырды.

Қаржаубай Мақсеттің қасы-қабағына қарап сөйлеп отыр. Бирақ өзі туұралы хеш қандай гәп айтпады. Ауқат желініп болынды. Хәмме қайтыуға таярланды. Қаржаубай Мақсетке жатып кетің деп өтініш етті. Ол қайтпасам болмайды деп машинасына миніп үйіне кетті. Агроном жигит пенен Балтабай Оразбаев Мақсеттен қалып Қаржаубай үшеуі қайтадан отырды.

— Азырақ кәйіп етейік директордың минезіне қарап сизлерге хеш нәрсе бермедім,—деді Қаржаубай. Гираз уақытта зорға бір шийше «экстраны» тауысты. Екіншісін ашқанда Қаржаубай агроном жигитке тос беріп, қайсы ауылдың баласысаң?—деп сорғды.

— Аралбайдағы Хожагелдиннің баласыман ғой, танытуғын да шығарсыз, бурын дүканшы болған,—деді агроном.

— Ауа таныйман, сонда сениң фамилияң Хожагелдиев па?—деді Қаржаубай.

— Жақ атамның атындаман Хошамуратов Сийпатдин Хожагелдиевич,—деді агроном жигит.

— Сен қайсы мектепти питкердің?—деді Қаржаубай.

— Пай тергедің-ау куда түсейін деп атырғаның жоқ па? Мақсеттің питкерген ауыл хожалық институтын питкерген,—деді Балтабай, Қаржаубайдың көп сөйлегенін жақтырмай.

Буннан кейин Мақсет совхоздың устаханасына барып гараждың ишин көзден өткерди. Ертең азаннан баслап төрт машина бөліп шығарып гараждың ишине шебин төктиріп, ендігі хәптеге шөкем тайын асфальт-

Тамара Мақсеттің қонып қалғанынан гумандана бастады. Өзі барып тұрайын десе емизгілі қызынан бір ели шыға алмайды. Неде болса бір күні күндіз барып қайтыуға бел байлады. Мақсеттен машина со- рап алып совхоз орайына келді. Өзинің көшіп келе-

турын жайын көрді. Мақсеттің жұмыс ісlep отырып уиықлап қалатуғын жерине барды. Стол үстіндегі шашылып жатқан қағазларды көрді. Бирқаншасын сызып Мақсеттің басын қатырған сөзлерін оқыды. Тамара оның күні менен тынбай жүріп түнлерде отырып сасып қатыратуғынына аянышлы көз бенен қарады. Өзінің бул жерге көшіп келмегенине өкініш билдирді.

Жайдың дөгерегіне егилген түрлі жеміс ағашлары көк липасқа дөніп зейінді ашады. Ашық далаңлыққа жайласқан төрт-бес жайдың төбесі күн менен шағылысып, алыстан қараған адамға ақ гүмбездей көрінеді.

Дөгерегі қоршалған жердің ишіндегі помидор, қыярдың пәлегі көгіс дөніп тур. Жаңа көріне баслаған түйнектері Тамараның көзіне жаудырасып жипке дизіп қойғандай сығасып көрінді. «Қандай жанның рәхәті»,—деді Тамара жайдың дөгерегін айналып жүріп.

Екі жағынан салма қазылып қатара, терек егилген боз жердің көшесінен жүріп өтті. Жайдың дөгерегіне кеулі толып, Тамара өзі келип іслейтуғын емлеу-хананың құрылысы менен танысты.

* * *

Областылық партия комитетінің секретары менен районлық партия комитетінің секретары келип хәрбір ғауаша атызын хәм мәкке егилген жерлерді бирим-бирим көзден өткерді. Жаңадан ашылған жерлердің сууға қаныу жағдайын тексерді. Областылық партия комитетінің секретары машинаны адым жерде тоқтатып хәр бир көлемдегі жердің топырағын қысымлап майдалап езіп көрді. Суудың ғрасына сиңгенин, сиңбегенин байқады.

— Ендігі жылы ең кемінде екі мың гектар жерге пахта егесең, адам күшін жеткереміз, қәнийгели хызметкерлер керек болса сорағаныңды совхозыңа жибереміз.

Егер жергиликли кадр таярлағың келсе хәр жылы оқыуға жоллама менен жаслардан жиберіп тур, жәрдем береміз. Үш-төрт жылда бул совхозды гүлленген

өлге айландырыуымыз керек,—деді областылық партия комитетінің секретары машинада киятырып. Оның бул сөзін районлық партия комитетінің секретары да мақұллап,—адам күшін көбейтудің барлық илажын көріп атырмыз,—деді обком секретарына.

Ғауашаның рауажланып өсиуіне гүлден гүмшаға отырып гөрек байлай баслағанына екі секретарьда қапаатланыушылық билдирді. Мәккениң де бойға тартып өсиуі оларда үлкен қууаныш пайда етті.

— Боз жерге егилген егінді тез-тез сууғармасаң, мийнетің күйеди, хәр күні өзің бир мәртебе аралап көріп бақлап бармасаң болмайды,—деді обком секретары Мақсетке.

— Әлбетте солай етпесек болмайды,—деді Мақсет. Олар аралап келип совхоздың бөлім баслықтарын, бригадирлерді, механизаторларды, совхоз қәнийгелерін шақырып жай-жағдайларды сөйлесті. Алдағы жұмыстарына жол-жобалар берді.

Областылық партия комитеті менен районлық партия комитетінің секретары совхоздағы құрылыстың барысы менен де танысты. Бир қанша кемшиликлерді хәм жетіспей атырған құрылыс материалларын блокпотына жазып алды. Хожалық жайларын салыуды көбейтуді тапсырды.

Совхозда іслеймен деген хәрбір адамды жай менен тәмийін етиу кереклигін ескертті. Мақсетте олар кеткеннен кейін кабинетіне кирип, екі секретарьдың көрген жерлеріндегі кемшиликлерді жөнлеудің жолын ізлеп, көп ойланып отырды.

Совхоздың жер көлемін көбейтудің ушын не іслеу кереклигін, қай жерлердің бийигін, ойын есапқа алып, жұмыс жүргизиуді планластыруды ойласпақшы болды. Жердің атларын, қай жерді қалай тегіслеу кереклигін жазып алды. Хәттеки район басшыларынан жәрдем сораудың кереклигінде еске түсирді. Қай жерді тегіслеп тайын етсе, егін егилген тәрепке шел шауып, дәрриу сууға қандыра беріуді нәзерде тұтты.

Тағы бир ирет аралап жүріп, үлкен ақ қағаз алып келип, жердің атын, көлемін жазып картадай етип қара туың пенен сызбақшы болды. Буннан кейін хәр жердің басына қазық қағып, жердің атын жазады. Сол қазыққа үлкен қатты кардон қағазды бекитеди.

Сөйтіп бұл жерді кимнің қай күні суғарғаны жазылып барылады. Суға қанғны, қанбағаны үшін сол адам жууап беретұғын болады. Егер бір жерлері дөң қалып, суу шықпаса ол жердің дөңін ой жерге атып тегіслеу тапсырылады.

Жер суға қанды деп есапласа суушы менен бригадир қол қойып бөлім баслық тастыйықлап жердің басына қағылған кардон қағазды совхоз дирекциясына тапсырады. Сөйтіп ендігі жылы шигит себилгеннен кейін ғауаша нәлинің тегіс көгергени я көгермегенине қарай суушы менен бригадирдің іслеген ісіннің жуумағы шығады. Солай етіп жууапкершиликти арттырмаса, боз жер суға қанбай қалыуы мүмкін. Нәл тегіс алынбай сонша еткен мийнет зая кетиуі де итимал.

Үлкен бір ағашқа фанер қағылып бригадирдің, суушының аты жазылып шықты. Оған қосымша хәр суушыға аты, фамилиясы, неше гектар сууғаратуғыны, жердің аты жазылып кишкене книжка берілді.

Әне усы книжкаға хәрбір сууғарған суудың нәтийжесі жазылып барылатұғын болды. Неше жерден оқпан кетті. Қулласы бәрі есапқа алынып барылады. Қайсы суушының сууғарған жерінен нәл тегіс алынса соған затлай, ақшалай сыйлық беруі белгіленді.

Жер тегіслеу жұмысына да усындай график дүзін шығылып оларға да байрақ беруі шөлкемлестірілді. Совхоз партия комитетінің секретары Балтабай Оразбаев тиккелей усы жұмысқа басшы етіп бекитілді. Механизаторлар үшін ыссы ауқат шөлкемлестіріу тапсырылды.

Усы жұмыстардың бәрін шөлкемлестіріп болып бас агрономды шақырып алды. Оған хәр күні қанша гектар тегісленді. Тегісленген жердің дөң қалған жерлерін қайта тегіслетіп дәріу тайып болған жерге суу ашып, қайта-қайта сууды айырмай жер қып-қызыл болып қанбағанша суға толтырып қоя беруі тапсырылды.

Мал ферма үшін хәзірше ебиндей типовойға шамалас малхана хәм тауықхана салдыру жұмысын тезлетіу ісі совхоздың рабочийлар комитетінің председателіне тапсырылды. Жаз айындағы жұмыс бәхәр-

гіден де бетер гүжип ерте турып, кеш жатып іслеуге туура келді.

Совхозда жер тегіслеуге Өзсельхозтехникадан тракторлар жәрдемге келді. Группалық усылда іс алып барылды. Механизаторлар үш группаға бөлініп іседі.

Мақсет хәр күні кеште, азанда барып оларға хәрмасын айтып хал-жағдайларын билип, мүмкіншилигі болғанша сораған нәрселерін жеткеріп турды. Капуста, пыяз, помидор дегенлерді кимнің атызында ерте іссе сол жерден алып келип берді. Мейлі биреудің мөлдегі болса да ійесінен рухсат сорап дүкан бахасы менен ақша төлеп механизаторларға ыссы ауқатқа өткерді.

Әсіресе Қаржаубайдың атызынан көбірек алынды. Себебі оның егінлері басқалардан ерте егілген еді. Басшыларға кеулі питпей жүрген адамға бұлда басынғандай болып көрінді. Мақсетке бурынғыдан бетер өкпесі көбейді.

Ферма баслыққа Қаржаубайды усынғанда Мақсеттің адамларды тыңламағаны оның жүрсе де турса да есінен шықпады. «Сонша хәк көкірегімді ашып шақырып мал сойғаным бир пул болды»,—дейді ішінен ол. Қолынан келсе Мақсеттің аяғынан шалыуды ойлады.

Мақсет оған жаманлық етейін деп жүрген жоқ, бірақ оның дурыссы адам емес екенін бурыннан билетуғын еді. Тек жаңа совхозға адам күші жетіспей оның сөзін тыңлап, бир бөлімге басшы етіп қойды.

Көпшилік адамды Қаржаубайдың өзі үгітлеп ауылынан алып келді. Сонлықтан ол жерге Қаржаубайдың басшылығы керек еді.

Қаржаубайда боз жерге егін егіп не керегін алып атыр.

«Адамның көзі бир қысым топыраққа толады» дегендей өзі бурыннан қанаатсыз адам буғанда кеулі толмай совхоздың малларын ирисін майдалап сатып жеп, мәмлекеттің мүлкіне қолын суққысы келип жүргені ғой. Оның бұл ойын Мақсет қашшан-ақ түсінген. Жерден өнген өнімді ала берсін, мийнетін алады, бізге жерді дақыл егіп, тегіслеп, суға қандырғаны керек,—деп оны Мақсет кең жазықлыққа жиберіп, мөлдекті өзі қайттыға еккеніне итибар бермей жүр.

Бір күні Қаржаубай Шамурат ағаның үйіне келип оған:

— Қызынды директор совхозға қашан узатасан?— деди уялмай қайып атасына.

— Шық үйімнен ант урған, бұл не деген гәпін, мениң қызымды масқара қылғың келеме? Уятсыз екенсең, билсең ол сениң туысқын балдызың ғана емес, туысқан қарындасың, адамлардың сөзінен құтқарар десем өзің гәп таратажақ түрің бар ғой?!— деди Шамурат аға Қаржаубайға дәпиніп сөйлеп.

— Директор сени қоллап тұр ғой, бизден де, саған жақын болатуғын түрі бар,— деди де Қаржаубай шай ишпей шығып кетті.

— Оның бұл не дегені?— деп, Шамурат аға өзінен өзі қапа болды. Қандай адам шыдағысыз гәп, сөз. Енди мениң қызым қатын үстиге тийетуғын болып па? Адамлар ермек етпеге қарады-ау. Қаржаубайдики не? Қайта сөз еткен адамға қой деудің орнына өзі гәп таратып жүр ғой,— деп қапа болып көпшикке жамбаслап жатты. Есиктен Гүлсәнем кирип келді.

— Анау қудай урған күйеуің не деп жүр?— деп Шамурат аға қызына алып топылды.

— Мен аға оған түсинбей жүрмен, бұрында қарық емес еді, әсіресе соңғы күндері не билгени ишінде болып үйге қабағын үйіп киреди, үйіп шығады. Сәсенемді соған жақынластырғысы келип хәр түрлі гәп-лерді тымсаллап аузына келгенін сандалайды,— деди Гүлсәнемде Қаржаубайды жаманлап. Соның арасында Сәсенемде түсликке келип гәп үзіліп қалды.

Жұмыс үстине жұмыс баса бас болып, Мақсет бір күн үйіне қайтса, екінші күні сол жердегі жайында қонып қалады. Кеш жатып, ерте тұрды. Ауқатты да дус келген жерден жеді. Базда кеште тек шай ишип-ақ жатып қалды. Бұны сезген Сәсенем оған:

— Мақсет аға бизің үйге барып-ақ базда ауқатланып тұрсаңыз болады ғой!— деди.

— Хеш бір үйге барып жүріуге уақтым жоқ, өзімнің жайымда болсам бір нәрселерді уйқым келгенше оқый қояман, күні менен баса-баста газета-журналларды да көріп шыға алмайсаң,— деди Мақсет.

«Не деген мийнеткеш адам, күні менен тынбай жүріп, кеште кабинетте отырып ертеңгі жұмысына план

сызады, мағлыұматты көріп қай жерде жұмыс төмен болса сол туұралы ойланады. Соннан түн жарпында үйіне барып тағы да өзіне керекті бір нәрселерді оқыйды. «Мийнет етсең емерсең» деп халқымыз босқа айтпаған ғой, бұл жигит усындай мийнеттің арқасында камал тауып бахытқа, мәртебеге ерисіп жүрген ғой»— деп ойлады ишинен Сәсенем.

Ғауаша атызында бір де жабайы шөп қалдырмай алдырды. Атыздың басларын тазалатып, күн бұрынан барлық ғауаша майданын машина теримине таярлады.

Жаудырасып көк липасқа дөнген ғауашалар түлін төгіп ғұмшаға айлана баслады. Бираз жерлерде бирен-сараң ғөректе пайда болды. Барлық көлемдегі ғауаша бір тегіс чеканкаланып шығылды. Боз жердің ғауашасын шөллетпеу үшін күнбе күн қадағалауды күшейтті. Сәл шөлледі-ау деген жерлеріне суу ашып тұрылды.

Жаңадан тегісленип ашылған жерлерді күні-түні сууғарды. Небір оқпанларды қол менен көме алмай, С—100 тракторы менен топырақ үйіп, совхоз рабочийлары бір қанша қыйыншылықтарды басынан кешірді. Мақсет үйіне қайтпастан күні-түні атыз басында жүрді. Тек түн жарпында өзінің жайына бір өзі келип шаршағанлықтан шайда қайнатып ишиуге ериіп, күні мененгі атыз басында ишкен ауқаты менен жата кетеді.

Сәсенем Мақсеттің шаба-шапқа түсіп жүргенін сезіп оны қатты айайды. Мийнет үшін туұылған жигит екен деп ойлайды. Үйінен ауқат писирип алып келіпін десе тартынады. Ара-тура телефоннан сөйлесіуге ярым саат, бір саат келип кетеді де дәрхал жер сууғарыудың оқпан байлаудың басында жүргені. Қоңсы совхозларды да әспек етіп жаптағы суудың бәрін күні-түні тегісленген боз жерді сууға қандыру үшін ашып қойды. Суу бети менен тең болып үйілсе де сол заматта жерге сиңип бозығып жата береді. Қанша суу ашса да бұғыншап күүрәп жатқан жер дым көрмегендей, бетінде ызғарда көрінбейді. Бәрі бір сууға өзі қайттыға қандыру керек, болмаса жарын зүрәт алыу мүмкін емес. Барлық совхоз рабочийсын хәтте-

кі кеңсе хызметкерлерін үш сменаға бөліп атыз жағалауға жекті. Қай жерден оқпан кетті десе болды дәріу адамларды машина менен жыйнап көміп таслады.

Кабинетін сыпыратуғын кемпирге ара-тура сыпырып, жуып тур, деп Мақсет өзінің жайының гилтин беріп қойды. Бұны Сәсенем билетуғын еді. Бір күні Мақсеттің жайының гилтин сол кемпирден алды. Бір тауықты сойдырып, тазалап, газге асты. Дүканның бір кило ун алып гүртик салды. Сөйтіп таяр етіп: «Мақсет аға сизің кеште аш жатқаныңызды аяп, ауқат писіріп кеттім. Тууысқан қарындасың Сәсенем» деп столының үстінз қағазға жазып таслап кетті.

Сәсенемнің бұл жайдан кирип-шығып жүргенін арман-берман өтіп жүрген кеңсесінің қарауылы көріп қайран қалды. «Бұл қалай? секретарь қыз директордың жайында жүр ғой» деп қәр түрлі ой ойлады. Түнгі саат он екілерде Мақсет үйіне келсе столының үстінде біреу хат жазып таслап кетіпті. Оқып қараса Сәсенем, дәріу газ плитасын қарап көріп еді, бір қазан ауқат тайын тур. Мақсет кеште ауқат жей алмай түстеги жеген ауқаты менен-ақ жатарман деп киятыр еді. Газди жағып жиберіп ысытып, тауықтың гөшіне тойып алды. Жеп болғаннан кейін шөллермен деп бір чайнек шайда ишти. Қараса холодильникте бір банки қатық та тур.

Ишерін ишип, жерін жеп алғаннан кейін Мақсет қатты албырауға түсті. «Бұл қалай? Неге бүйтіп маған ғамхорлық етеді. Қаржаубайдың, я маған душпанлық етіу үшін біреулердің іслеіп жүрген ісі емес пе екен. Сонда Сәсенем олардың дузағына түскені ме? Не іслеуім керек? Азанда кеңсеге бармасам болмас, сөйтіп ол қыздан бұны не ой менен іслегенін билейін» деді.

Көп уақыт уйқысы келмей жатса да, бір уақытлары шаршап жүрген адам таң алдында сілесі қатып уйықлап қалды. Азанда орнынан тұрса саат сегіз болыпты. Шайын шала-пыла ишип кеңсеге барды. Сәсенемнің келіуін асығыс күтті. Шоферын да бүгін түске шекем дем ала ғой, шаршаған шығарсаң,—деп үйіне қайтарды. Ол үйіне қайтпай, машинаның бір жерін көріуім керек,—деп гаражға кетті. «Онда керек болып қалсаң сени гараждан табайын»,—деді Мақсет.

Сәсенем жұмысқа келді. Мақсет оны кабинетіне шақырып алып, неге олай еткенін қыстастырып сорады.

— Аға, мен сени аяғыңнан солай ойлап едім, дөш ким бұл іслеген ісімді билмейді. Хәттекі үйіңіңің де сездірмедім,—деді қыз албырап сөйлеп.

— Бізлер екеуіміздің үстемізден не гәп, сөз болып атырғанын билесең бе? Сени жұмыстан шығарып жиберейін десем, оқыуға бараман, совхоздан жоллама бер, дегеннен кейін хәш болмаса бір жыл іслесін деп жүрмен. Мен сени аяп жүрсем, бұл не қылғаның, гәп, сөз таратыушыларға тағы байлап бердің ғой!—деп бақырды Мақсет.

— Мақсет аға, кешір, мен сізді аяп, ол жағын ойламаппан. Кешірсіз, айтқан айта берсін, сізді тууысқан ағам деп жүрмен,—деді Сәсенем. Сол уақытлары бас бухгалтер есікті ашып кирип келді. Мақсет сездірмеу үшін:

— Сәсенем жаңағы қағазды маған тез машинкіге басып бер,—деп оған рұхсат берді. Біраз документлерге қол қойып болғаннан кейін бухгалтер сыртқа шықты.

Мақсет секретарьға:—кабинетке хәш кимді жиберме, түске шекем жазатуғын жұмысым бар,—деп тапсырды.

Не іслерін билмей кабинетте әрі отырды, бери отырды. «Оны аяп жүрсем өзін-өзі байлап бергені не? Енді Тамараны қалай тоқтатаман. Гәп, сөзден жаңа қутылдым ба дегенде тағы тап болдым-ау. Тап ұсы қызды, жұмыстан шығарып жиберсем бе екен? Қаржаубай жездесі оған ақыл беріп маған асылдырады. Оннан кейін бұннан да жаман ауқалға түсемен. Оннанша бір жыл шыдап ендігі жылы совхоздан жоллама беріп қутылайын»,—деп жууақлады өз ойын Мақсет.

* * *

Тамара боздағы жайына тез-тез келіп туратуғын болды. Қызын Қәнигүл жеңгей «енді емшектен шығарып бер, өзім анау қара сыйырдың сүтін беріп бағаман, сениң аяғыңа тусау бола бермесін»,—деген гәпті тапты. Оған Тамара қулақ аспады. Қызын таслап ке-

тиўге көси қыймады. Сонда да ара-тура қалдырып кетип көнликте баслады. Қызы да—хә Гүлнара қайда, хә Гүлнара қайда, ҳаў киш, ҳаў киш дегенге мыйығын тартып күлип, Қәнигүл жеңгей менен Атамурат ағзның кеулин хошлап, соларға үйренип Тамараны есине де түсирмеди. Қәнигүл жеңгей Тамараға:

— Қызыңды ойламай-ақ қой, боздағы үйинде күйе-үйне аўқат писирип берип, бир-еки күн қоныпта кел-бер,—деди.

Кем-кем Тамараның бойы жазылып, аяғы тусаўдан қутылды. Өзи де бұрынғыдай қызын ойлап үйине қарай жорта бермейтуғын болды. Мақсет оған:

— Қызыңды кемпирге тасла, еплеп бақсын, енди жұмысқа аралас, мына жайға азы-кем көрпе-төсек әке-лейик, қаладан гарнитур алдырайық, бир дүканшыға айтып едим, ол: жақында келеди деди соны алдырайық усы жерден кирип шығып емлеўхананы толық ашпасақ та бир врач пенен медсестра бекитип ҳәзирше медпункт ашып берейик,—деп атыр. Емлеўхананың жайы толық питкеннен кейин оған жоқары жақтан рухсат алып, қәрежет, штат мәселесин шешпей турып қыйын қусайды,—деди.

— Болады мен ҳәзирше сол орында ислей берейин,—деди Тамара. Сөйтип олар боздағы жайына көшип келиўге таярлық көрди.

Мақсет машина жиберип, қаладағы таныс дүканшысынан бир үйге толық жеткендей комплекти менен гарнитур алды.

Жайға киргенин белгилеп, сол жердеги адамларды шақырып, бир қой сойып берди.

Ғаррыларды бир жайға, жас жигитлерди бир жайға бөлек отырғызып жақсылап күтти. Сәсенем Тамараның туўысқан сиңлисиндей хызмет етти. Қаржаўбай болса дым билмегендей қазанның басында жүрип сарлық нәрсени ислеп жүрди. Қазанның хәм ғаррыларға берилетуғын қәрежеттиң бийлигин Қаржаўбайға, жас жигитлерге хызмет етиўди Балтабайға тапсырды. Қаржаўбай ара-тура жас жигитлерге де келип-кетип өзинне тийисли пайын туўрап жүрди. Қазанның басындағы жигитлерге: «бийлик өзимниң қолымда»,—деп Қаржаўбай арақ пайын, нан шөрекке толтырып бир дастурхан алып барып алдына үйип қойды.

Сәсенемниң хызмет етип жүргенине кеўили толған-дай Қаржаўбай оған ара-тура қарап қояды. Ишинен «қуда қалесе енди директорға жаранатуғын болдық, қалай болмасын жақыннан қатнасам болды ғой»,—деп ойлады.

Хәмме ғаўырласып:—қоныс жайлы болсын, иши толы болсын, бала-шағаң көп болсын, қосағы менен қоса ағарсын деген толып атырған жақсы сөзлерди тосқа да, патияға да қосып айтып тилек билдирди.

Тамара Мақсетке:

— Сәсенемди таңып, саған сөз таратып жүрген ким екенин билмейсең бе? Ол қыз қатты ақыллы, мийнет-кеш екен. Шырайды да аямай берген, тәўирлеў биреў табылса болар еди. Бизлер менен қатнасаман деп ақ көкирегин ашып атыр. Бүгин уршықтай айланып хызмет етти. Ертең де келип барлығын жайғастырып кетем деп атыр,—деди.

— Саған айттым ғой адамның бир досты, бир душпаны болады деп,—деди Мақсет.

Тамара медпунктте иследи. Оның қасына жақында Нөкистеге медшколды питкерип келген усы аўылдың бир қызын бекитти. Бир кемпирди санитарка етип алды. Үшеўи бир жайда келген жеңил-желпи аўырыўларды емледі.

Бир күни Сипатдийин сылтаў ушын Тамарадан бас аўырыўдың дәрисин сорап келди. Сөйтип отырып, Сәсенем туўралы өзиниң ойын Тамараға ойласты. Тамара оның айтқанларын мақуллады.

Сипатдийин, Сәсенемге жолығыўдың жолын изледи. Ара-тура бир нәрселерди «машинкиге басып бер» деп сылтаўлап келип-кетип жүрди. Сәсенем оның не ойлап жүргенин дәриў-ақ түсинди. Сөйтип ол да ой теңизинде жүзе баслады. «Бұған қосылсам онда сырттан оқыўым керек. Тамара апам сырттан оқығаның жақсы деп еди-аў, усыны ойлап айтпады ма екен», деп те гүманланды. Жигитти шеп көрмеді. Сөйтип жүрип олар ойламаған жерде дусласып қалды. Сипатдийин атыз аралап қайтып киятырса Сәсенем салманың бойынан баспақларына пишен орып жүр. Дәриў қасына бегіп өзиниң ойлап жүрген ойын айтты. Сәсенем «ойла-нып көрейин ата-ана деген бар»,—деди. «Екеўимиз келиссек олар қаяққа барар дейсең»,—деди ол.

Сәсенем «Көрейик»,—деп орған пишенин қолтықлап үйіне қарай жүрді. Сипатдийин изине ере беріуді қолайсыз көріп, ол да жолға түсіп кеңсеге қарай адымлады.

Екеуінің де кеуілінде бір-біріне болған сүйіспеншілік сезім оянды. Сәсенем апасы Гүлсәнемге, Тамараға ойласып көріуді ойына алды. Солай етип екеуінің бір-біріне талпыныуы көрисіп тұрыудың жолын ізлеуі басланды. Жасырын уақыт тауып, түнлерде гезлесіп келешектегі өмір жолы туұралы сөйлесті. Сәсенем оған оныншы классты питкергеннен кейін оқыйман деп совхоздан жоллама алыу үшін іслеп қалғанын айтты. Ол Сәсенемге сырттан оқысаң болады ғой,—деді. Сәсенем бұған ойланып қалды. Сөйтіп екі жастың жарқыраған жұлдызларды санап жүріуі дауам ете берді.

Сәсенем менен Сипатдийин бір шешімге келді. Гүлсәнем менен Тамара да «бахтыңды алла ашсын жаман жигит емес көринеді, сырттан-ақ оқырсаң»,—деп ақыл берді.

Бір күні Сәсенем менен Сипатдийин ушты-күйді жоқ болды да кетті. Екінші күні Сипатдийиннің ауылынан үш адам келип Шамурат агадан кеширим сорады. Ол кисиде гәпти езіп отырмай «қыз ер жеткеннен кейін теңін тауып кетсе болды»,—деп келісім берді.

Үш күн өтпей қудалыққа адам келип, той өткеріуге рухсат алды. Биринші тойы ауылында өтип, бул жерге келип те киши гирым мереке сауып жиберіуге уйғарылды. Совхоз хызметкерлери ушын салынған жайлардың биреуін Сипатдийинге беріу шешилип еді. Той дәмдебеси басланып Тамараны тойдан үш күн бурын алып кетті. Сәсенемнің өтиниши бойынша Мақсет мұрындық ата, Тамара мұрындық ене болды.

Бір хәптеден кейін таза жайына, таза семьяның беккемлениуі ушын тағы да той өткерилді. Бәрі де ауыз биршиликли түрде тарқасты. Мақсет мұрындық баласын, қызын шақырып мал сойып күтті. Олардың бас-басына сарпай жауып енши берді. Әне сөйтіп биреуін ата, биреуін бала болып Мақсет пенен Сипатдийиннің арасында ағайыншилик қатнас пайда болды.

Тамара менен Сәсенемнің сиз-бизлиги бурынғыдан да бетер беккемлесті. Арадағы дуу-дуу әңгеме дауыл тынғандай тым-тырыс болды.

* * *

Гүзги жыйын-теримнің уақты да жетип келді. Ғауша атызларын машина теримине таярлады. Мәккени орып-жыйнау ушын комбайнлар таяр етип қойылды. Көк жапырақ арасынан аппақ «ақ алтын» алыстан көзге тасланды. Боз жердің пахтасының хәр қанасы бир қысымнан кем көринбейді. Хәрбир гөректің толық лискени тексерилип көрилді. Бир тегис рауажланған атызының гөрегиннің хәрбири жудырықтай болып бәри бирден қалыусыз ашыла баслады. Тез күн ишинде машина теримине қолайластырып ғауашның жапырағын дәрилеу ушын самолет шақырылды. Хауа суңқарлары тез арада барлық көлемди дәрилеп үлгерді.

Атызға қатарласқан көк корабльлер атланды. Хәзирше қол теримине рухсат етилмеді. Тек атыздың басларындағы шашылған пахталар ғана терип алынды.

Районлық партия комитетинің секретары пахта атызын бирим-бирим аралап көрді. Ол пахтаның ғалаба ашылғанын өз көзи менен көргеннен кейін районның басқа совхозларынан тағы да он пахта теріу машинасын жиберемен,—деп ўәде берді.

— Машиналардан өнімли пайдаланып тез күн ишинде атызда бир грамм пахта қалдырмай терип алып, жалпыламай суу ашыуды баслаң, боз жер тегинликте сууға қанбайды,—деп тапсырма берді.

— Мәккени жыйнау ушын комбайн азлық етеді, жолдас секретарь,—деді Мақсет.

— Оған да бес комбайн жиберемен, барлық жер майданыңды бир тегис ашып гүзде сууға қандырып қоймасаң бәхәрдеги сууға исенип болмайды. Областьлық партия комитетинің секретарының ендиги жылы еки мың гектар жерге пахта егесен, дегени есинде ме?—деді секретарь.

— Әлбетте жерди сууға қандырмай тынбаймыз жолдас секретарь.

— Дурыс айтасаң суудан өнімли пайдаланың, ер-

тең жаңағы айтқан пахта териў машиналары менен комбайнлар келеди,—деди секретарь.

Пахта териў машинасы ислеп турған бригадалар ҳәр күни жигирма, отыз процент пахта тапсырыўға еристи. Арғы басы төрт, бес күнде пахта тапсырыў планын орынлап миннетлеме есабына пахта тапсырыўды баслады.

— Быйылғы жыл сынап көриў жылы. Сонлықтан ислеген исимиздеги жиберген кемшилигимизди есапқа алып барыўымыз керек,—деп ескертти ҳәр бир бригадирдиң пахта атызының басында турып, Мақсет.

Арғы басы жигирма күнниң ишинде боз баўрайындағы «Ленин жолы» совхозы пахта таярлаўдың жыл бойылық планын 120 процент орынлады. Атызда еле пахта көп. Машина еки мәрте жүрип өткеннен кейин қол теримин басламақшы. Сөйтип тез арада атызды тазалап гүзги суўды қандырып суўғарыў керек. Мәкке атызында да комбайнлар тынбай айланды. Жер майданы ашылып мәкке дәнниң жыйнаў ҳәм силос бастырыў кызғын даўам етти.

Мақсет ҳәр күни атыз басына барып барлық комбайнды бир шетинен жүргизип, тазаланған жерлерге суў ашқызды.

Келеси жылы боз баўрайындағы пахта майданы еки мың гектарға жетеди. Ең кеминде план бойынша ҳәр гектардан жигирма центнерден зүрәт жетистириў үшін мийнет майданы қызады. Соның ушын усы бастын таярлық көрмесе жаңадан ашылған жерди жуўғарада суўға қандырыў қыйынға түседи.

Жерлер планировка етилди. Өз бағдарына қарай көлем-көлем етип, дамыланып күни-түни суў ағызылып қойылды. Үш тәрәпте үш насос тынымсыз ислеп турды.

Қаржаўбай қып-қызыл тамның кесегиндей саз жерди көрип көзи қызып кетти. «Бахтымды сынап көрейин» деп бес бригад дүзди. Оның ҳәр қайсысына адам күшин жыйнаў ушын жасларды, ғаррыларды үгитледі. Сөйтип ол бес жүз гектар жер майданын гүзде қандырып суўғарып қойыў ушын он суўшыны бөлип шығарды. Олардың не керегин тайын етип, күни-түни оқпан кеткен жерлерди көмип суўды жағалап жүрди.

Солғай етип совхозда алты бөлим ҳәр бир бөлимде бес бригада дүзилиў планластырылды.

Енди совхоз аўылы алты жерден жай орын белгилеп, сол алты тәрәпке электр сымы тартылып баратыр. Боз бостанлығының ҳәр тәрәпи ыбыр-жыбыр лампочкалар менен безелди. Алыслардан жарқыраған Ильич нурлары түнниң ишинде боз бостанлығын жақты нурға бөлеп, дөгереги көк липасқа малынбақта.

Алты бөлим алты жерде қоныс басып ҳәр қайсысына «Абат жап» таң алты тармақ бөлинип, кишигирим алты жаптың суўы боз баўрайын бостанлыққа айландырып атыр.

Сипатдийин менен Сәсенем Шамурат ағаның оң қолы болып, еки үйдиң арасындағы барыс-келести келестирип жүр. Қаржаўбай нағыз атыз азаматы болып алды.

Еки аўылдың арасында да өсек сөз сап болып Анар салпылдақтың сөзине ҳеш ким итибар бермей үнине суў қуйды.

Мақсеттиң келешегі алдында. Ол еки мың гектар жердиң дәмдебесин көтерип, шигит сеўип оннан бир теңіс нәл алыў ушын барлық мүмкиншиликлерди иске қырып атыр. Солай етип Мақсет боз баўрайын «ақ атын» мөканына айландырыўдың жолында тынымсыз ислеп жүр. Мақсеттиң алдағы ислериниң жуўмағының келешектеги мийнет майданындағы тынымсыз ҳәрекетлери шеше береді.

ЕКИНШИ БӨЛИМ

* * *

Қутлымураттың ой дәрьясында жүзип жүргенине ең бир ҳәптеден асып баратыр. Анасы Айжан кемпирди айтқан сөзлери жүрегине қозғаў салды.

«Әй анажаным, алақаныңда сақлағандай сақладың, оның нәтижесинде ғана ер жетип, камалға келдим. Сени таслап алыс жақларға қалай кетермен» деген онышлы сезим Қутлымураттың көз алдынан кетпей тұр.

Қалайынша аямасын, анасы Айжан кемпир сексен жасты жасап, ғаррылықтың ең жоқарғы шыңына шығып отыр. «Балам өз қатарынан кем болмасын» деп Қутлымуратты оқытып, институт питкертти. Пенсиясын

соның жолына жумсап әдиуликке жеткерди. Минне, енди ол ер жетип адам болды. Бир қәнигеликти ийелеген гезинде алыс жақларға дуз несийбе тартып атланайын деп тур.

Айжан кемпирдің Қутлымуратқа сездирмей жасырып жүрген сыртқа шықпаған бир сыры бар, усы жумбақтың түйинин тауып қояма деп кемпир қатты қәуе-терленди. Жасырын сырдың ушлығы сол баратуғын жағында жатыр. Қутлымуратты өзинен аұлақ басқа жаққа жибермеудің жолын изледі. Бирақ, ҳеш бир ағайини я тамыр-танысы оған жәрдем бере алмады. Басқа илаж табалмай баланың өзін ақылландырып, Ташкенттиң дөгерегинде ислеп қалыуға үгитледі.

Қутлымураттың өзиниң ойынша институттың жоллама берип жиберген жағына бармаса, жумыссыз қалатуғындай сезилди. Ол Самарқандтағы аұыл хожалық институтында оқыды. Тап усы жерде оған бир муғаллим танымаса да қайырхом болды да жүрди. Сол адам оның Қарақалпақстанға жоллама алыуына да себепши болды. Бундай ислеуиниң себеби неде екени белгисиз еди, Қутлымурат буның бул исин сезсе де басқа ҳешкимге тисинен шығармады. Хәттеки анасына да айтпады.

Неде болса жоллама менен жиберген жағында ислеуге тәуекел етти. Өмир жолының гүзарын сол жақта излеуді ойлады. Айжан кемпирге баласының «Қарақалпақстанға жоллама алдым» деген сөзи «Аспан жерге түсип, жер аспанға шыққандай» сезилди. Күн күннен түри қашып, үскини қуйылып баласына елден алыслап кетпеуді өтиниш ете берди. Кемпирдің сөзини тыңлаганы менен талай мәртебе практикада болған Қарақалпақстанның шаруашылық аұыллары оның көз алдында елеследі де турды.

Өзиниң студентлик дәуирдеги ойлаған ойларын сол жақта иске асыратуғындай сезимлер пайда болды. Сөйтип ықласы сол тәрепке алып ушты.

Айжан кемпир де баласының бул ойын сезгендей жүрек төри өртенип баладан айырылып қаламан дегендей қайғыға батты.

Бул қайғырыу Айжан кемпирдің сексен жыл жаса

ған өмириниң ишиндеги ең қыйын аұйрманлықты бағынан кеширген күнлердің бири еди.

Жалғыз баласын урысқа атландырған жылларда да айжан кемпир бундай жанын жегидей жеген ууайымды басынан кеширген жоқ. Жаңа жеттим дегенде қаршығасы қолынан жаздырылып ушып басқа биреудің қолына қонатуғындай сезилди. Күнлер өтти. Кемпир ойлана-ойлана ой өрисин тоқтатты. Баласының алып ушқан жүрегін ҳеш қандай ирке алмайтуғынын сезді. Сөйтип аналық бауыры елжиреп ҳақ жол тилеп, «бир-еки жыл ислеп қайта ғой»,—деп рухсат берди.

Қутлымурат анасына балалық парызымды өтеймен дегендей оның көкирегине басын қойды. Ананың көзиниң алдына жас келди. Әлле нелерди есине түсирип, баласының маңлайынан сыйпап, қайта-қайта сүйип қартайғанда жалғыз қалып баратырман дегендей еки көзи жаутаңлап көзин айырмады.

Ана тағы да баланы қапа етпеудің жолын излеп, мәртликке бел байлады.

— Шырағым, қапа болмай кете бер, қыз апаңның бир баласын алып келип үйде сақлайман, саған ини Солар. Сени де оқытып усы дәрежеге жеткердим ғой, оны да тәрбиялай берейми, енди мениң төримнен гөрим жақын ғой,—деди кемпир қамсығып.

Ананың гәли балаға мәдет берди. «Тез-тез келип тураман», деп үәде берип Қутлымурат жолға шықты.

Қутлымураттың атқан ҳәр бир адымы кейин кеткендей автобус тоқтайтуғын жерге зорға жетти. Ғарры ананың келешектеги тәғдирин ойлап нелерди басынан кеширип киятырғанын ҳешким ойлап табыу мүмкин емес. Сексен жасар кемпирди таслап кетиу адамшылыққа жатпаған менен ананың мәртлик пенен айтқан сөзлери Қутлымураттың келешектеги өмир жолын ойлап, тымсаллап тәселле айтқандай сезилер еди.

Қутлымурат не бир ойлардың минберине минип-түсип, самолеттиң Нөкис аэропортына келип қонғанын сезбейде қалды.

Студент ўақтында практикаға келгенде талай мәртебе есигин ашқан Аұылхожалық министрлигине тағы келип, министрдің қабыллау бөлмесинде отыр.

Орта жасларға келген, орта бойлыдан келген, семизшик киши кабинеттен шығғ берип, қабыллау бөл-

месиндеги секретарь қызға «бир сааттан келемен» деп шығып кетті. Қутлымурат не іслерін билмей секретарь қызға жақынырақ барып әсте ғана рус тилинде:

— Усы министр ме? Мени қашан қабылдайды?—деп сорады.

Секретарь қыз оның асықпай рус тилин жүдә дурыс сөйлеуіне таңланғандай оған сын көзі менен қарап тула бойын бір шолып өтті де:

— Күтесіз, илаж қанша,—деді олда рус тилинде жууап қайтарып.

Қабыллау бөлмесінде бір майдан тым-тырыслық пайда болды да, соң министрди сорап келиушілер көбейіп кетті.

Бираз ұақыттан соң министрде қайтып келді. Көп узамай секретарь қызды шақырған қоңырау сесті шыңғырлады. Секретарь қыз ішке кирип шығып Қутлымуратты қабылдауынын айтты.

Министр хәрбір сөзін ойланып сөйлейтуғын, қабыллауында болған адамды, әсиресе оқыу питкерип жоллама менен келген жаслардың хәрбір хәрекетін, сөз байлығын, іске уқыплығын, хәдемей-ақ сезетуғын басшылардан еді. Қутлымурат министрге қатты унады. Оның рус тилинде оқып питкергенлиги, сораған сорауына саспай жууап бериуі кеуіл аударарлықтай уғым қалдырды.

Сөйтип Қутлымуратқа белгили-белгили жұмыс орындарын усыныс етті. Ол бір күн ойланып көриуге рухсат алып кабинетен шықты.

Мийманханадан бір адамлық комнатадан орын алып, келиуден кроватьқа өзін таслады. Анасы Айжан кемпир көз алдынан кетпеди. Оны ойлау менен өзін қыйнап жатып жұмыс жөнінде бір жөнкілли етиу туғаралы да пикирлердің дизбегін дизді. Бираз ұақыт өткенде зорға уйқының қушағына енді. Бір ұақытлары анасы түсине енип оған аянышлы түрде қарап ғаррылықтан әжим енген түр-түсі тап қасына келип отырғандай сезилді.

Оның ақ жаулықты жамылып бір нәрселерди түсінде айтып отырғаны Қутлымуратты бірқанша қуанышка бөледі. Бұны ананын кеули бірқанша қапар тапқан дегенге жорыды ол. Таң атты. Ерте орнынан

турған Қутлымурат бір шешімге келип министрдің қабыллауына барыуды асығыслық пенен күтті.

Сааттың тили әсте жылысқандай сезилді. Хәрбір минуттың, хәрбір секундтың өтиуін тынышсызлық пенен бақлады. Асыққанлықтан жұмыс ұақтына ярым саат қалғанда жолға шықты.

Министрдің қабыллау бөлмесине секретарь қыз бенен қосылыса кирді.

Министр кирип келип Қутлымурат пенен бурыннан таныс адамдай кеуіллі сәлемлесті.

Қутлымурат министр менен сөйлесип, қалада қаламауды мақул тапқанын айтты. Сөйтип министрден алыс жайлауларға жоллама алды.

Жеңіл машина асфальт жол менен зымырап кетип саратыр. Министрликтен бирге жолдас болып шыққан жигит Қутлымурат пенен іси болмай шоферы менен өзара сөйлесип отыр. Қутлымурат артқы орынлықта жайласып қыял дәрьясында жүзип олардың не сөйлескеніне де итибар бермей киятыр. Хәттеки шаққан сөйлесе бираз сөзине түсинбей де қалады.

Машина жол танабын қуғырып совхоздың орайына да келип қалды. Министр телефоннан хабар еткен болуы керек. Совхоз директоры, райкомның инструкторы тағы басқа да бирли-ярым басшылар булардың келиуін кабинетте күтип отыр екен. Министрликтен келген жигит Қутлымуратты олар менен таныстырды.

Олар оны дәслепки жұмыс қәдеми менен қутлықлады. Министрликтен бирге келген жигит совхоз басшыларына онша сөз берместен өзи-ақ бираз нәрселерди айтып таслады.

* * *

Совхоз директоры асықпай сөйлейтуғын, жасы елиуден асып кеткен, қара пәреннен келген, қайыңлау адам екен. Искерлиги, уқыплығы түринен ақ сезилип турғандай. Күннің нуры менен қарауытқан жүзлери оның тынымсыз минезін аңлатады.

Ол қысқа ғана жұмыстың жағдайын түсиндирип, қыйыншылықты жеңиу ушын ат салысамыз, деп ауырманлықтың бир тәрепин Қутлымуратқа аударды.

Қутлымурат мийманхананың бір бөлмесіне жайласты. Совхоз директоры оған:—қазірше ұсы жерде бола бер соңын ала үйренісіп кетсең, өз ауылыңдай адамлар менен әлпін алысып, барлығыда өзіңнің үйіңдей болып кетеді,—деп директордың өзі шығып кетті.

Қутлымурат әрі отырып, бери отырып шыдамай сыртқа шықты. Кешки таза қауада жүріп, совхоз ауылының көп жерлері менен танысты.

Өзінше блокнотына бір нәрселерді жазып қойды. Жұмыстағы биринші қәдемі жигитті қаулықтырайын деді. Директордың айтқан бір-еки ауыз сөзінде көп астарлы мәні жатқанын аңлап өзінің тәжірибесінің аз екенін еске түсірді. Бул жерде хеш қандай танысы жоқлығы жанына батып, жалғызлық жәбірі оны қатты қыйнайтуғындай сезилді.

Анасының айтқан хәр бір сөзі даналық пенен айтылғандай көз алдында елеследі.

Бір өзі бір жайда жасау ойына түсіп, уақытты өткеріудің жолын ізледі. Өзінше ис план дүзип, көп нәрселер іслеуді ойлады. Жаслар менен араласып жүріуді, мектеп оқыушыларының арасында болып өзіне келешектегі жәрдемшілерді ізлеп табыуды мақұл тапты. Әне, сөйтіп қызғын жұмысқа кириспесе уақыт өтпейтуғын болды. Анасын сағынып, уәйымнан уәйымға гирипдар болатуғыны есіне түсті. Соның үшін көп тараулы планлар дүзип хәрбір саатты босқа өткермеудің илажын көрді.

Бір өзі жайда жатып көп ойлардың дизбегін басынан кешірді. Жалғызлықтың зардабы жанына баты. Түн уйқысын төрт бөлді. Анасын, институтта бірге оқыған досларын еске түсірді. Олардан айра түскеніне қапа болды. Ойнап өскен жерлері—Ташкент қаласының хәр бір көшесі, қууыс-қолтығы көзінен бір-бір ушты.

Хәр бір қыйыншылықты жеңіу, адамның өзіне байланысты екені оның ой-өрісінен орын алды. Сөйтіп күн-күннен ауыл көрінісі көзіне ысық көрініп көңліге баслады.

Кишкене кабинетте отырып тақаты шыдамады. Хәр бір ферманың мал қорасын аралап көрді. Маллардың падашылардың, сауыншылардың жағдайлары менен

таныса баслады. Фермаларда жаслардың еле де аз іслеп атырғаны оның кеуліне қозғау салды. Жасларды шаруашылықта іслеп қалыуға қызықтыру үшін биринші мәртебе қолға алыуды ойлады. Совхозда салынып атырған үш жердегі комплекстің тезарада питкерилиуі үшін совхоз дирекциясына мәселе қойыуды мақұл тапты. Жұмыс іслеу ұсылын кем-кем түсініп шын ықлас пенен іске киристі. Соның нәтижесінде барлық уәйым-қайғы дегеннің қайда кеткенінде билмей қалды. Оның аяғынан оты шығып бір жұмыстан кейін бір жұмыс балалап, бирін іслесе екіншісі гезек күтіп турды.

Совхоз орайындағы Ленин атындағы орта мектептің директоры Жамалатдийин Базарбаев пенен тығыз байланыста болды. Мектеп оқыушылары менен тез-тез ушырасып турды. Оқыушыларды совхозға жақын жердегі комплекстің жұмысы менен таныстырды. Олардың қызығушылығын пайда етіу үшін алдыңғы сауыншылардың ис-тәжірибесі менен таныстырды. Сөйтіп ата-аналарына жәрдем қолын созыуға талпындырды. Әне, ұсылай етіп Қутлымураттың дәслепки жұмыс қәдемінде азда болса хәрекеттің изи көрине баслады.

Бір күні совхоз директоры Қутлымуратты кабинетіне шақырып алып, екінші фермаға уәкил болғандықтан, — деді. «Басшы жұмыс тапсырса булжытпай орынлау керек»,—деді ишинен.

Бул ферманың жұмыстарын жөнлеу үстінде де бірқанша бас қатырды.

Веттехник келиншектің баспақларға немқурайды қарағанын анықлап, оның менен жұмысты жөнлеу тууралы ойласты.

Ферманың бригадирі менен, хәр бір падашы хәм сауыншы менен бирим-бирим сөйлесті.

Веттехник келиншек бул ауылға өз тилеги бойынша қәнигелі жұмысын дауам етіу үшін жақында келгендігін билдирді. Жұмысты жөнлеуге барлық интасын жұмсап іслеуге уәде берді. Арық баспақларға хәр күні бір рет жарма пиісіріп бериу санитар менен веттехник келиншекке тапсырылды.

Қутлымурат бул фермадағы маллардың өз аяғынан жайлауда жайылмай қорада бағылатуғынын аңла-

ды. Бул туұралы ферманың бригадирі менен сөйлесті. От-шөпті қораға тасып беріуден гөре азанлы-кеш екі-үш саат жайлауда жайып қайтыудың пайдалы екенін ескертті.

Ферманың бригадирі «бизде жайылатуғын жер жоқ» деп дәлил тапты.

Қутлымурат ферма ауылының төрт тәрәпин көзден өткерді. Үш жерден мал жайлауын пайда етіу мүмкіншілігі барлығын анықлады. Ферманың қорасының қасынан қауыз қазып жазы менен бәрхәма оны суға толтырып қойыуды ұсынды. Жайлауда жайылым келген малларды усы қауыздың суына түсіріп қораға қамауды ескертті. Сонда дезинфекция жасалып маллардың хәр қыйлы ауырыулардан сақланатуғынын Қутлымурат ферма шаруаларына түсіндірді. Ферманың бригадирі бұған келісім бермеді. Ол:

— Бизде басшы біреу, ол да болса—директор тек соның айтқаны менен іс алып барамыз,—деп Қутлымуратты мойынламады.

Фермадағы шаруашылық жұмыстарының кеміс-қутығын блокнотына жазып алды. Бұны совхоздың директорына дәлиллеп айтып беріуді мақұл көрді. Сонлықтан Қутлымурат бригадир менен де, падашылар менен де бул мәселелер бойынша тартыспады. Өзінің қолынан келген істі сол жерде шешіп ойласыққа салатуғын мәселелерді «ойласық үшін» деп астын сызып жазып қойды.

Іслеген адамға жұмыс көп дегендей кеміс-қутып-питпей атырған іс-ерлер ферма атирапында да, совхозда да толып атыр. Биріннің изінен бири гезек күтіп тұрғандай көзге тасланып тура берді.

Айжан кемпир баласынан келген хатты оқып көрді. Оның аманлығын билді. Сүүретіне маңлайын басып көзінің алдына домаланып келген көз жасын асты ғана жаулығының ушы менен сүртті. Касында отырған қызының жеті жасар баласына «Сен де ержетсең Қутлымурат жанымдай мени таслап кетермисең дегендей бир тикленип қарады.

Тамараның келбеті, Қутлымуратты оннан жасырып сақлаганы бәри-бәри көз алдынан кинолентасындай зымырап өте берді. Усыдан Қутлымурат Тамараға дусласса қалай болар екен, деген де ой тууды. Он

нан берлі нешше жыллар өткенлігін бармақ бүгіп санады.

Қутлымураттың оны танымайтуғыны тек бул мәселе өзі менен Тамара дусласса ғана шешілетуғыны есіне түсіп, қауіплениуден өзін аулақ сақлады.

Айжан кемпир келин түсірейін деп ойлап дайы журтынан бир қызды қолайлады. Қутлымураттың сүүретін көрсетіп ол қызды өзине келин етіп алыуға да көнліктірді.

Қутлымурат қалай келсе де усы жерге табаны тийсе болар еди-ау, деп ойлады. Ең изінде бир ой тапты. «Кемпирің қатты ауырып атыр» деген телеграмма жиберді. Телеграмманы алыудан Қутлымурат тақатсызланып анасын көріуге жетіп келді. Келсе кемпирі еле тәндар. Бирақ, «ауырдым» деп төсек тартып жатыр екен.

Қутлымурат келиуден кемпир бурыннан ойлап жүрген ойын іске асыруу үшін дайы журтындағы баяғы қызды ауқат писіріуге шақырды.

Ол қыз кийиніп жүрис-турысын сазлап, өз үйіндей хызмет іслей баслады. Бұған хайран қалған Қутлымурат гә кемпирге, гә қызға қарап хәр нәрсеге жорып отырды.

Қыздың шырайы, қарағанда адамға жағымталлы, көз-қарасы хәр бир көрген жас жигитті өз ышқына бәнт етерліктей еди. «Сабыр түби сары алтын, сабырлы жетер муратқа» дегендей Қутлымурат қыздың жүрис-турысын, іслеген ісін бақлап отырды. Бирақ оған хеш нәрсе айтпады.

Қутлымураттың қызға көз қарасының аумағанын сезген Айжан кемпир оған:

— Балам, мен қартайдым, келин түсірсек болап еди,—деп хызмет етіп жүрген қызға қарап, «усы қызды қалай көресең?» — дегендей түр билдірді.

— Асықпа, апа, мен жұмыс жөнімди бир жөнкінлі етіп алайын, еле ол жақта биротала қалып жүремиз бе?—деп Қутлымурат қызды жақтырмағандай гәпти кесіп таслады.

— Қалып жүремиз бе, деген сөзің не балам? Мені аямайсаң ба? Асырап-сақлап далада қалабермен бе?—деп қамсықты кемпир.

—Қалмайсаң апа. Өзім бар жерде сен де бола-

сан, хабар алып тураман, ҳатте көширипте алып кетермен,—деди Қутлымурат.

— Ҳеш ўақытта да туўип өскен жеримди таслап кетпеймен!—кемпир көзиниң жасын жеңиниң ушы менен сүртип төмен қарап сам-саз болып отырды. Бала да, кемпир де жумған аўзын ашпай бир-бирине өкпелеген адамдай отырысын даўам етти.

Хызмет етип жүрген қыз да не ислерин билмеді. Булардың арасына мен от тасладым ба? деп те қысынды. Биресе сыртқа шығып, биресе ишке кирип Қутлымураттың бул әдетин жақтырмағандай түр билдирди. Сен ким болыпсаң еле, дегендей өзін көрсеткиси келип түрлі наз бенен әсте ғана илип сөйлей баслады.

Қутлымурат оның сөзине итибар бермей өзін аўыл адамы етип көрсеткиси келип:

— Қарындасым, жабан адамына қанша сөз айтсаң да түсине бермейди, оннанша көп сөзди қой, бизиң менен бирге жүр, қараўыма саўыншы етип алайын,—деп қыздың әбден зейинине тийди.

— Ағай, мениң қолымнан саўыншылық келмейди, өзиңниң саўыншыларына саўдырарсаң, Ташкент қаласынан барып саўыншы болатуғын қыз еле туўылған жоқ. Соның туўылыўын күтип жүре берин,—деп қыз кек етип сөйлейди.

Қутлымурат гәпти көп созғысы келмей—күтсек күтеміз,—деди де столда турған газета-журналларды оқый баслады. Қыз әбден өкпелегендей Айжан кемпирден рухсат алып үйине қайтты.

Қутлымурат анасына келин түсириў туўралы асықпаў кереклигин өтиниш етип асығыспан, деп келген күнниң ертеңине қайтып кетти.

Айжан кемпир тағы да баласына ҳақ жол тилеп қалаберди.

Гүлхәсел күнде емес күн ара келип Айжан кемпирге қайырхомлық етти. Қутлымураттың сүўретин кемпирден сорап алды. Сүўретшиге алып барып өзиниң сүўрети менен бирге қосып түсирди. Оны альбомның ишинде сақлап ҳәр күни көрип туратуғын әдетти шығарды.

Кемпирге оның ислеген иси қатты унады. Оған

қайта-қайта рахметин айтты. «Сени өзим саў турсам келин етип аламан» деп инандырды.

Гүлхәсел быйылғы жылы бир институтқа оқыўға кирмекши. Сөйтип өзін билимли қызлардың қатарына қоспақшы. Қутлымураттың Ташкент қаласында ислеп қалыўына, сөйтип оның менен турмыс қурыўға ахуўзар болды. Бул ойларын Айжан кемпир де мақуллады. Қызындай әлпешлеп үйдиң бийлигинде кем-кем Гүлхәселге берди. Бир семьяның адамымыз дегендей оннан ҳеш нәрсени қыпса сақламады.

Қутлымураттан хат кешигиңкиреп келсе, екеўи бирден почтальонды асығыслық пенен күтип отырады.

Базда Гүлхәсел Айжан кемпир болып хат жазады. Сөйтип оған өзиниң атына тийисли сөзлерин де қосып «асығыс күтемен» дегендей жүрек ышқысын билдирипте қояды.

Қутлымураттың қыялын өзине аўдарыўды қанша асығыс ойлағаны менен оннан жөнли жуўап ала алмай қиятыр. Сонда да үмитин үзбеди.

Айжан кемпир де қыздың ықласын жыққысы келмей баласына хат арқалы хабарлаўды баслады. Бирақ, Қутлымураттан дурысly жуўап келмей атыр. Булардың бул барыс-келиси Айжан кемпирдиң таныстамырларына мәлим бола баслады.

Веттехник келиншек Қутлымурат туўралы ҳәр түрli ойды ойлап көрди. Тағы да «әй адам адамға усай береді. Ол қалай? Бул бала Ташкентте туўылған, оған ҳеш қандай жантасыпта кетпейди» деген пикирге қайтып оралды. Сонда да Қутлымуратты көрсе, тағы «дәл өзи-аў» деген сөздиң аўзынан шыққанын өзи де сезбей қалады.

Қутлымурат екінши ферманың жұмысын ҳәр тәрәп-леме жөнлеў ушын барлық илажларды иследи. Саўыншылардың сыйыр саўыўдағы тазалығын қадағалап барыўды веттехник келиншекке қатты тапсырды. Фермадағы ҳәр бир малдың денсаўлығы тексерилип барылды. Саўын сыйырлардың емшеклерин күн сайын майлап турыў дәстүрге айланды.

Совхоз дирекциясы жақында пайдаланыўға тапсырылған жайлардан биреўин Қутлымуратқа берди. Жаңа жайға қонысланған Қутлымурат совхоз директорын, тағы басқа да бир қанша басшыларды үйине

шақырды. Жаңа жайды киши-гирим отырыспа етип белгиледи.

«Қоныс жайлы болсын» айтып тилек билдирген совхоз директоры Қутлымуратқа: — Биздің совхозымызға келген биринши қәдеминиз шеп болып атырған жоқ, соннан берли табыслар жылы болып киятыр. Енди сизден өтиниш усы жерде қалып аұылымыздын белгили азаматларының бири болсаңыз деген тилек билдиремиз!—деди.

Отырғанлар директордың сөзин мақуллап тост көтерди. Олардың биреулері «Қутлымуратты үйлендирип күйеу бала етип алыуымыз керек», деп күлсип атыр. Қутлымурат ким не айтса да мақуллап мийманларға өзи хызмет етип жүр.

Жуұмақлау сөзди Қутлымуратқа берип хәммеси үйли-үйине тарқасты.

Еки чемодан менен өзиниң бири-ярым кийимлерин бир жайға қойды. Бир бөлмени кітапханаға қолайлады. Газета-журналлар қоятуғын стол сатып алыуды ойлады. Телевизор, радио приемник тағы басқа да хожалыққа керекли затларды сатып алыуға туұры келди. Қутлымурат ойлап қараса бир хожалыққа тийисли нәрсениң бәри керек. «Бул қалай? Неге жалғыз жасайман? Енди не ислеу керек? Анамның жағдайы қалай болады? Ол да сол жерде өледі. Бул жерге келмейди. Не ислеуім керек? Жигитлер де, жумысымның жағдайы да өзіме унайды. Министр келип, «жоқары оқыу орынында оқып ийелеген билиминди ис пенен байланыстырып бир нәтийже шығар» деп қайта-қайта қолымды қысты. Сонлықтан бул совхозды алдыңғы хожалықлар қатарына еристириу ушын мен де өз үлесимди қосыуым керек» деген ой Қутлымуратқа қозғау салдыда турды. Соның ушын қалай болмасын семья қуруу керек. Анамды үгітлеп усы жерге алып келиуім тийис, деп өз ойын жуұмақлады.

Совхоз партия комитетиниң ашық партия жыйналысы болды. Оған совхоз қәнигелери менен бригадирлер қатнасты. Жыйналыста Қутлымурат шығып сөйлеп өз пикирлерин ортаға таслады. Оның бираз пикирлерин мақуллау менен қатар совхоздың бас зоотехниги «малларды қорадан шығарып, жайлауда өз аяғы менен жүриу керек» деген пикирине қарсы шығып сөй-

еди. Мине, усы мәселениң әтирапында тартыс басылды. Жыйналыс қатнасыушылары эки тәрепке бөлінди. Хәр ким өз пикирин ортаға салды.

Совхоз директоры Қутлымуратты орнынан турғызды. Жыйналыс қатнасыушыларына өз пикирин толыырғқ дәлиллер менен түсиндирип бериуді өтинди.

— Малды қорадан шығармай қамап қойуу деген сөз. Малдың шырайын шығармай аздыруу деген сөз. Малда таза ҳауаға шықпай жайдың ишинде отыра ерсе, сапсары болып сарғайып кетпей ме? Малда олай. Таза ҳауа жутпаған мал қанша от-шөп жесе де өтерем болып қалыуы мүмкин. Хәтте сауын сыйырлар үтти де аз бериуи итимал. Сонлықтан мал жайылатуғын жайлауды кеңейтиуимиз керек. Соның менен атар хәр қораның қасынан ҳауыз қазып, жаз айлауында суу ағызып қойуу керек. Жайлаудан қайтқан малларды усы ҳауызға айдап түсирип қораға қамауымыз тийис. Сонда малларға дезинфекция жасаған-дай болады «Сырттан аұырыу алып қайтады» деген қанағы шығып сөйлеген жолдаслардың пикиринен утыламыз.

Тағы бир айтатуғын нәрсе—көк егис бригадалары егинди хәр жерге бөлек-бөлек егеберген. Соның нәтижесинде совхозымыздың әтирапындағы мал жайлауы азайып кеткен. Мине, бул жағдайды дурыс жолға салуу ушын көк егис бригадалары еккен егинлерин бир бағдарға егиуи тийис.

Сонда бизде хәр бир мал қораның әтирапынан үш жерде мал жайылатуғын жайлау пайда болады. Усы жайлаулардың биринен соң бирине хәр күни азанда, еште еки-үш саат малларды жаятуғын болсақ жүдә қақсы болар еди,—деп сөзин жуұмақлады Қутлымурат.

Буннан басқа да оның сауыншылардың сыйырларды сауар алдында тазалығын бақлап баруу туұралы айтқан сөзлери де итибарға алынды.

Өзиниң бир қанша пикириниң мақуланғанына ууған Қутлымурат жыйналыстан үйине қууанышы қайтты. Тухым маллардың породасын ҳасылландыруу ушын қолдан қашыруу мәселесин жақсылау ууралы көп нәрселерди оқыды. Совхоздан қолдан қашыруу пунктин шөлкемлестириудин үстинде көп иланды. Соның менен қатар ол хәр күни қарақалпақ

тилиндеги газета-журналларды, әдебий шығармаларды оқыды. Рус тили менен өзбек тилинің дәрежесінде қарақалпақ тилинде де сөйлей билиўге тилин жатлықтырды.

Қайсы аўылда жүрмесин түн жарпында болса да өзиниң жайына келип жатыўға әдетленди. Шоферы шаршаса өзи-ақ машинасын айдап қайта береді.

Қутлымурат екінши фермаға бурынғыданда көбирек келгишлейтуғын болды. Буған веттехник келиншек таңланыпта жүрди.

Не ушын саўыншыларға ветврачтың көз қыйығын салыўы көбирек болғанын веттехник келиншек барып-барып сезди.

Жас саўыншылардың биреўинде ойы барын билди. Сөйтип булардың арасын алыслатыўдың илажын изледі.

Қутлымурат ҳәр бир саўыншының сыйырлардың емшегиндеги сүтти қалдырмай таза етип саўып алыўын тексерип жүрди. Өзиниң көриўге интизар болып жүрген саўыншы қызының қасына келип тоқтады, сүттиң ақлығындай аппақ жүзин көргенде Қутлымурат айтажақ сөзинен алжасыңқырап барып:

— Қарындасым, сүт булағы таса берсин, мәртебеніз аса берсин!—деп қыздың қасына жақынырақ келди.

— Ағай, сыйырымыз асаў еди, үрkitип алып, шелектеги сүтимизди төгип алармыз,—деди. Тағы да оған сөз айтса биреўлер сезип қалар дегендей Қутлымурат бир адым илгери жүрди. Алыстан көз қыйығын салып турған веттехник келиншек дәрниў сезди де енди билдим дегендей өзін басқа жаққа тасалады.

Қутлымурат ҳеш кимге билдирмей жол тосты. Саўыншылар үйли-үйине қайта баслады. Веттехник келиншек бир нәрселер ислегендей болып малханадан шықпады.

Әстен наз бенен жүрип киятырған қыздың алдынан шыққан Қутлымурат оның билегине шаппа жабысты.

— Буныңыз не жолдас ветврач?—деп күлди қыз.

— Бул не болсын, сизге қарай алып ушып турған жүрегим ғой,—деди ол.

— Ушатуғын жүрек болса, мени де қосып алып ушсын!—деди қыз әсте наз бенен күлип.

— Сени алып ушқысы келип, өзи де ҳалласлап турған ғой, қарындасым, бул жүрек саған қарай қанат байлап ушқысы келеди де турады,—деди жигит шынын айтып.

— Аға, жүрегиниз бир көрген қызға қарай қанатын жаяберсе, асығыслық болмаспекен?—деди тағы да әсте ғана күлип.

— Сизиң өзиңиз мениң ушын аспандағы айдан да зыят көринесиз де турасыз, қолымды созсам жетермекен?—деди жигит қыздың кеўлин аңламақшы болып.

— Созып көриң, бәлким жетерсиз, көп турып қалдық, қыз балаға сөз көп ереди, кетейин, — деп қыз терисип турайық дегендей түр билдирип рухсат сорады.

Қораға келип қалған ветврачты көрген веттехник мениң аңлып турғанымды сезип қойды ма деп қысынып не ислерин билмей қотыр баспақларға дәри жаға баслады.

Ветврач та баспақлардың денсаўлығын көрип бирим-бирим көзден өткерди. Қараса қотыр емес баспақларға да қара дәри жағылып тула бойын қап-қара етип бояп таслаған.

— Саў баспақты аўырыўға шығардыңыз ба?—деди ветврач.

— Кеширерсиз, қызып кетип оларға да жағып жибериппен, — деп төмен қарады веттехник.

— Егер сиз тили бар адамды емлегенде күнде сөгис еситер едиңиз. Әттең, жәниўарлардың тили болмай тур, тили болғанда сайрап айтып берер еди. Мынаў дәриңиз саў баспақтың терисин күйдирип жарғақтай етип таслайды ғой, — деди. Веттехник недерин билмей, ислеген исине пушайман жеп, кеширим сорады.

— Меннен кеширим сорамаң, анаў дәриниң ашыўына шыдамай жыйырылып турған баспақлардан сораң, енди ис өтип кетти, не менен болса да дәриниң күшин қайтарыў керек,—деди ветврач.

Олар веттехниктиң санитариялық бөлмесине кирсе, ҳеш нәрсени излеп таўып болмайтуғын дәрежеде, ҳәр дәри ҳәр жерде шашылып жатыр.

— Биз саўыншылардан тазалықты талап етип жүр-

сек, өсиңде екен ғой патаслық. Жұмыс жайыңызды таза тутың, сонда сиз басқадан тазалықты талап ет аласыз,—деди ветврач оны қысындырып. Соның ара сында ферманың бригадири де келди. Келиншекті уялтпайын дегендей баспақлар туұралы ветврач хәс нәрсе айтпады. Веттехник келиншек өзиниң жөнси ислеген исине қысынды. Еки жастың сөйлескен сөзи бақлап турғаны нырққа сыймайтуғын жөнсизлик еке нин соның себебинен қысыныспаға ушырағанын тү синди. Қутлымурат бир жыйналыстарда сөз етип жүр месе болар еди-ау деп қәуиплениу менен жумған ау зын ашпастан үйине қарай кетти.

Совхоз комсомол комитетиниң гезектеги улыўма жыйналысы болды. Жыйналыста алдағы ислейтуғын жұмыстар туұралы комсомол комитетиниң ис планы тастыйықланды.

Жыйналыс қатнасыўшылары совхозда салынып атырған комплекстиң иске түсиўине байланыслы сол жерде ислеу ушын ылғаллы комсомол жаслар бри гадасын дүзиу туұралы ойласты. Оның ушын барлық шарўа бригадаларында ислеп атырған комсомол ағза лары бир жерге жыйналыўы керек еди. Соның менен катап алдын-ала салынған жай керек хәм ҳәркимниң еркелетип өсирген ул-қызлары болғанлықтан үйлерин, ата-аналарын таслап келгиси келмеди. Соны есапқа алып ҳәр фермада комсомол жаслар арасында өз-ара жарыс шөлкемлестирилди. Жарыста озғанлар ушын ақшалай хәм затлай сыйлықлар белгиленди.

Комсомол комитетиниң жыйналысына төрт комсо молдың арзасы түсти. Олар өзлерин совхозда шарўа шылыққа ислеу ушын қабыл етиўди өтиниш етипти. Комсомол жыйналысы бул төртеўин де совхоздағы шарўашылық бригадаларында ислеу ушын қабыл етип алыўды совхоз дирекциясынан өтиниш еткен қарар қабыл алды.

Қутлымурат Жәлиловтың жыйналыс басқарыўы, жаслар менен сөйлесиўи, олардан жұмысты талап ети ўи жыйналыста отырған қыз-жигитлерге унап қалды.

Бундай басшылар менен ислессек жаман болмас пыз, деп ойлады олар.

Жыйналыс тарқады. Ҳәрким ҳәр жаққа кете бас лады. Генжегүл бир өзи айырылып мектеп тәрепке қа

рай жүрди. Аяғына кийген биз өкше туфлий бойын та ғы да бир қарыс өсиргендей көринеди. Қутлымурат басқа жол менен жүрип қыздың алдын тоспақшы болды. Оның ойын жыйналыста отырғанда-ақ Генжегүл тү синди. Бүгин Қутлымурат пенен сөйлесип келешектеги өмир жолымды қайдан излеўди белгилейин деген пи кир менен бөлектенип кетип баратыр еди.

Қутлымурат Генжегүлге бир ойпатлыққа жеткен жеринде дусласты.

Еки жас бир-бирине көзи түскенде бурыннан бир- ин-бири ысығыслық пенен күтип жүргендей әсте ғана тоқтап қалды. Генжегүл Қутлымуратқа тигилип қарап бир нәрсе айтпақшы еди. Оны Қутлымураттың «бизиң үйге барып азырақ сөйлесейик» деген гәпи бөлип жи берди. Ол:

— Бул не деген гәпиң, мен не деп сениң үйиңе бара ман, қалайынша уялмай есигинди атлайман, еле хеш жерде хеш гәп жоқ, сен ким, мен ким. Сол жағын ше йип алайық. Ата-ана деген бар олар, куда-кудағай болама? Олар келиспесе изи не болады? Сен мени, мен сени еле сыртымыздан ойлап жүрмиз,—деп гәпти бала латып жиберди. Қутлымурат қыздың сөзине азырақ тоқтап турды да.

— Бир-биримизди бир көриўден-ақ қалеп қалдық. Енди не керек. Ата-ана қғйда барады. Гәп екеўмиз де?—деп қыздың қолын усады.

Қыз, жигитке тикленип қарай алмай төмен үңилип турды. Дүрсилдеп соққан жүректің сести бир-бирине сес бергендей сезилер еди.

Қутлымурат шыдамы төзбегенликтен Генжегүлди «Генже гүллеген гүлим» деп өзине тартты. Ол қарсылық көрсетпестен қушағына кирип кеткенин өзи де сөзбей қалды.

Жигит ынтығып, жалынып сөйлеўин даўам етти. Генжегүл оның бул шыдамсызлығын тоқтатыу ушын оған:

— Мениң саған айтатуғын сөзим бар,—деди қыз.

— Сениң ҳәр бир сөзиң мениң ушын алтыннан да зыятырақ,—деп тағы да қызды өзине жақынырақ тар тып қушақлағысы келди.

— Екеўимиз түсинисе алмай жүрмиз, турмыс қуры

ўымыз керек, бирақ қалай қосыламыз, сол жағын ойламай жигитшиликке салып мени өзіңе тарта берсең, —деп қыз оның қасынан кетип шетирекке барып турды.

— Бул жер келиспес, ўәдени бир жерге қойыў ушын аўлағырақ жерди излейик, бизиң үй қолай, —деп жигит тағы да қызды үйине апарғысы келди.

— Яқшы, —деди қыз, —бир күни жұмыс жағдайын сылтаўлап сениң үйиңе барайын, бәри бир ол жерде ата-анаң я басқа адам жоқ ғой, —деп күлди.

— Өзиң түсинпасаң-аў! Гәптиң соңын ишинде сақлап қалып, жигит қыздың бетинен әсте ғана сүйип жүрегин-жүрегине басты. Қыз еки жүректің асығыс соққан дүрсилдисине шыдай алмай қалтырап кетти. Сөйтип ол «мени ирикпе» деп Қутлымураттың қолынан өзиниң ийнин тартып алды хәм «тез-тез көрисип турайық» деп хошласты.

Бул қыздың «сени сүйемен» дегени еди, әлбетте. Қутлымурат усы сөзди ядта сақлап Генжегүлди көп ойлады. Оның ата-анасы менен қалғй келиседи. Кимди қудалыққа жиберди. Усы жағы жумбақ болды да турды. Я болмаса қызды ертип Ташкентке тарта ма? Онда қалай болады. Қыз келисе ме? Әне, гәп сонда. Қутлымурат ҳазирше қызды өзине тартып ышқы музаббатын сездирип жүре бериўди ойлады. Барып-барып бир илажын таўарман, қызды қолдан жаздырмаўым керек, деген пикирге келди.

Совхоз партия комитети менен комсомол хәм профсоюз комитетлери өзлериниң ұлыўма жыйналысларында халық қадағалаў комитетиниң жаңа ағзаларын сайлады. Председатели болып қайтадан совхоздың бас зоотехниги Алламберген Амантурдыев сайланды. Хәр бир Бригада да халық қадағалаў группалары дүзилip ағзаларына хәр бир бригадadan бир-еки комсомол ағзасы киргизилди. Усы комсомол ағзалары менен Қутлымурат жийи-жийи сөйлесип турды. Оларға хәп бир ыске дүрыс қараўды, жәмийетлик меиллардың от-жемин талан-тараж етиўшилер менен адил түрде гүлес алып барыўды тапсырды. Шарўашылықтың қайсы тараўында болмасын комсомоллар жан-тәни менен жұмыс иследи.

Генжегүл менен дусласып сөйлесиў де Қутлымурат-

қа қыйынласа баслады. Биреўдиң изинде биреў дегендей аңлыспа көбейип баратыр.

Қутлымурат бүгин үйинен шықпады, дем алды, китап оқыды, хат жазды. Генжегүл келип қалмаспа депте ойлады. Оның менен ол келмеді. Саатына қараса кешки саўынның ўақты болып қалыпты. Дәрхал кийинди де машинасын өзи айдап екннши фермаға қарай жөнep кетти. Саўыншылар саўынға келип қалыпты. Генжегүл Қутлымуратты көриўден бетин тасалап, жақтырмағандай түр билдирди.

Бундай түсиниксиз ҳәдийсеге ҳайран қалды. Сөйтип Қутлымурат қыз бенен қалай болмасын бүгин иретин таўып сөйлеспесем болмас деген шешимге келди.

Саўыншылар үйлерине қайта баслады. Генжегүл бир саўыншы келиншектің қасынан айырылатуғын түри жоқ. Үйине де соның менен бирге кетти. Не ислеў керек? Түсиниксиз жумбақты шешиў жигиттиң қолынан келмейтуғындай түри бар. Буның басқа бир илажын табайын деген ой болып көп ойланды. Кимге айтсам екен? Әҳ, ойнап өскен дослар, студентлик жылларындағы жолдасларым сизлердиң жәрдемиң керек болды, деп сарсылды жигит.

Генжегүл биресе ишке кирип, биресе сыртқа шығып тақаты шыдамай жүр. Анасының берген азабына қыздың кеўли елжиреп жылап та алды. Ол былай болған еди.

Бир күни веттехник келиншек Генжегүлдиң анасы менен дусласып қалып, екеўи ярым мезгил сөйлесті. Сөзден сөз шығып, Генжегүлдиң ойда жоқ та қәпелимде оқыўды қойып саўыншы болып кеткени, тағы да гилең сондай өзек сөзлер басланды. Олар екеўи бирин-бири мақуллап әжик-гүжик болг қалды.

— Генжегүлди оқыўдан қалдырған адамды билемен, —деди веттехник келиншек.

— Билсең айтағөр, келин, —деди Генжегүлдиң анасы Сулыў жеңгей.

— Анаў жалғыз баслы мал докторды көрдиң бе? Тап сол қызынды да, басқа қыз-жигитлерди де үгитлеп шарўада ислеўге алып қалғи, —деди.

— Жақсы болды айтқаның, келин, бул қызды үйге қазық етип қағайын, —деп пәтленди Сулыў.

Веттехник келиншекке қызымды өзің қасыңнан қалдырмай алып жүр деп еді, меннен ветврач гуманланып изиме түсіп алады,—деп ол жолатпады. Сөйтіп сол жердегі бір өзлеріне жақын сауыншы хаялға тапсырды. Генжегүлдің бұндай «тусауға» түсіуі екі жастың бір бирине дусласыуын аррағырақ созыу менен питеме? Кім биледи? Генжегүлдің әкесі де ескиликтің шырмауынан шыға алмай жүрген адам. Ашыу менен қызын өзі сүймеген биреуге зорлап беріп жиберіуі де мүмкін. Буны Генжегүлдің өзі шешіуі керек. Бірақ қыздың ақылы хайран болып ата-анадан қорқып Қутлымуратқа бурылып қарай алмай жүр.

Анасының жалғыз баслыға тийсең өлтиремен, жерге тирилей көмемен деген сөзлерінен қауыпленеди. Сонлықтан не іслерін билмей өзін Қутлымураттан жасырып тасада тutyп жүр.

Қалай болмасын ол ата-ананың тусауынан қутылыудың жолын изледи. «Менің Қутлымуратқа көз қарасымның жақсы екенін кім айта ғойды екен, айтқан адам оңбасын. Усы заманда жалғыз баслы адам барма, хәмме дос, бир адамның баласындай бахытлы семьяда жасайды. Сонда Қутлымуратқа «қаңғымай» деп қалай айта алады екен, усы адамларға хайранман», деп Генжегүл өзінен өзі сарсылып отырды.

Анасы Сулыұдың сыртқа жибәрмей аңлыуы күн-күннен қатаңласты. Сыпсың-сыпсың сөзлерде пайда бола баслады. Генжегүлді Сулыұдың дайысының баласына узатайын деп атыр деген де гәп таралды. Оны Генжегүл қәлейме, оның менен есапласып атырған ата-ана жоқ. Генжегүлдің көз алдында тек ғана Қутлымурат елеслейді. Бірақ оның менен дусласып сөйлесіуге ата-анасының қоршауынан жасырынып шыға алмай ахуұзар болып жүрді.

Қутлымурат Генжегүл менен дусласып, бир ауыз сөйлесіудің хәр қыйлы жолларын изледи. Хеш иреті болмады. Бир күні районда шаруашылық бойынша жыйналыс болатуғын болды.

Қутлымурат дәрриу шоферын дем алыуға қалдырып, машинасын өзі айдап районға тартты. Жый-

налыстан кейін екеуі сөйлесіп уәдени бир жерге қойысты.

Сауыншылар жазғы жайлауға қонысланды. Қәлдің жарасына жети-сегіз үй қатар тигилип, хәр үйде үш-төрт сауыншы бирге тұрды. Генжегүл өзі менен жүретуғын жеңгесі тағы бир сауыншы үшеуі бир қара үйде болды. Ферманың бригадириниң ақ отауы дәрбент жолдың бойында хәммесинен өзге түрге енип көринер еді. Себеби, бригадирдің үйі сырттан келген уәкиллердің жататуғын орны. Кім усы жерге жұмыс пенен келсе бригадирдің үйінде дуз-дәмек болмай кетпейді.

Қутлымурат совхоздың уәкили болып келди. Усы жерден кирип шығып ярым жыллық маллардың есабын алыу жұмысын шөлкәмлестірип жүр. Хәр бир падашы өзлериниң малларын тууеллеп атыр.

Бир күні Генжегүлге бирге болып атырған жеңгеси.

— Хә, кишкене қыз, анау уәкилди үйге мирәт етсек қалай көресең?—дәди оны сынамақ ушын.

— Уәкили кім, ветврач па?!

— Ауа, бийкеш ол жигит маған жақыннан берли унап жүр, кім қалай айтса солай айтсын, ол жигитке тап болған нашардың бахты бар, деп ойлайман, —деди жеңгесі ишиндегі ойлап жүрген ойын сыртқа шығарып.

— Жеңге, «жалғыз баслыны» мақтап кеттиңіз ғой, бизиң үйдиң елшиси емессіз бе? Мени сынағың келип ол жигитти мақтама, жүрегимниң дәртине дәрт қосарсыз,—деди қыз.

— Мен сениң бахтыңның ашылып кетиуиниң тәрепдарыман, жигиттиң де жигити бар. Мына «уәкил бала» менің сынауымша шеп еместей көринеди. Қарағым соның ушын екеуимиз бир болайық, ата-ана не демейди,—деди жеңгесі. Генжегүл я исенерин я исенбесин билмей:

— Жеңге сен де қыз болдың ба?—деп өз сырын оған ашып айтты.—Бизиң апам қатал. Қыз баланың жүрегиниң нәзик екенін түсинбейди,—деди қыз азырақ қамсығып.

— Түсинемен қарағым, сезип те жүрмен, ойлаған

ойың оңына басласын, өзим саў турсам екеўиңиздиң араңызды жақынлатыўға жәрдемши боламан,—деди.

Генжегүлдиң қыяллары алысларды гезди. Әкеси Наурызбайдың елге ескиликтің қалдығынан қутыла алмай жүргени есине түсти. Құда түсемен, кими барын билемен, қалың мал аламан, дейтуғыны турған гәп. Оны түсіндіретуғын ақыллы адамды ізледі.

Жигит ағасы Досмырзадан жәрдем күтті. Ол Нәкистегі университетти быйыл питкерип келеди. Әкесін тоқтатса сол тоқтатыўы мүмкин. Буны оған мына қасында отырған жеңгесі арқалы айтып жеткеріўи мүмкин.

Ал, апасын ким тоқтатады. Ойлап қараса әкесі келисим берсе, шешесі Сулыў оған қарсы аўзын аша алмайды. Усыларды ой әрисинен өткерип Генжегүл жеңгесиниң қасында дым үндемей ойланып отырды.

Жеңал-желпи аўқат таярлап Қутлымуратты шақырды. Ол бригадирди де ертпей бір өзі келді. Екі келиншек екі жерде хызмет етип аўқат таярлап, шай қайнатып жүрді.

Шайды бирге ишейик, деп Генжегүлди қасынан жибергиси келмей Қутлымурат ирке берді. Олда оның қасында отырғысы келип, алыслап кетпеди. Қутлымурат Генжегүлдиң түр-түсинен қапашылықты сезді. Оннан не ушын қапа екенін сорағысы келип оқталады да тағы да өзін иркеди. Бирақ бір нәрселерди сорап сөзге айландырып қасынан жибермейди.

Аўқат таяр болды. Төртеуі бір жерде отырып аўқатланды.

— Сен, қайним бизиң елге неше жыл мүддет пенен іслеўге келдиң?—деди қыздың екінші жеңгесі.

— Жұмыста мүддет болмайды, жеңге мүмкин усы аўылдың бір баласы болып кетермен,—деди Қутлымурат. Жеңгесиниң бул сораўын жақтырмаған Генжегүл оның бетіне бір қарады да «сорпа ишиң» деп сорпа усинды.

— Рахмет,—деп Қутлымурат қыздың түр-түсин жеңгелерине сездирмей көз астынан урлап бір шолып өтті.

Қыздың екі жеңгесі де жигиттиң жүрис-турысы, сөзиниң итибарлылығы жүдә унап қалды. Дастурхан жыйналды. Екі келиншек тағы да жигит пе-

нен қызды аўлаққа таслап сыртқа шығып, бір жұмыслар менен хәлек болды...

Хәр бир падашының малын бирим-бирим есаптан өткерип, хәр бир малға совхоздың тамғасы басылды. Бригада бойынша он қарамал кемис шықты. Бригадирге жоқ малды таўып қосыў ушын он күн уақыт берилди.

Совхозда ярым жыллық мал есаптың жуўмағы туўралы жыйналыс болды. Жыйналыста Қутлымурат маллардың бас саны дурыс емеслигин, ири маллардың орнына бир жасар, екі жасар баспақлар қосылып атырғанын айтты. Солай етип, совхоздың малларының падашылар, бригадирлер тәрәпинен жасырын түрде майдаланып баратырғанын дәлиллер менен көрсетип өтті.

— Мине,—деди ол,—екінші ферманың бригадирі он қара малын жойытып, есаптың уақытында табалмай еле ізлеп жүр. Таппаса не қылады? Дәрриў базарға барып ири қара малды майда баспаққа айландырып, маллардың бас санын дурыслаўға урынады. Ән бундай факт совхоздың барлық фермаларынан табылады,—деди.

Совхоз директоры өзиниң жуўмақлаў сөзинде Қутлымураттың совхозға келгели берли көп ғана жақсы жұмыслар іслеп атырғанын мақтаныш пенен тилге алды.

— Өткен жылы шаруашылыққа жигирма бес жас жигит хәм қызлар қосылды. Олар жүдә жақсы жұмыслар іслеп атыр. Алдыңғы падашылар, саўыншылар, жаслардың арасынан көптеп шығып атыр.

Тағы да быйыл оныншы классты питкерип «шаруашылық тараўында іслеймиз», деп жигирмадан аслам жигит-қызлар комсомоллық жоллама менен келиўге таярланып атыр. Биз оларды анаў совхоздың орайына жақын жердеги комплексти питкерип сонда іслеп қалыўға мират етпекшимиз.

Әне, усы жаслардың ата-аналарының орынбасарлары болып келиўінде Қутлымурат Жәлийлов пенен мектеп директоры Жәмәлатдийин Базарбаевтың қосқан үлесін мақтаныш пенен айта аламыз,—деп совхоз директоры Қутлымураттың іслеген пайдалы іслерін атап өтті.

Жыйналыстан қайтқан Қутлымурат көп нәрселерді ойынан кешірді.

Бираз нәрселер бойынша жаны ашып дурыс сөйлесе, оған гей бир адамлардың түсинбей сыртынан тоңқылдайтуғыны қалай? Аўыл адамларының бир қаншасы оны «шеттен» келди, деп шетлетиўге урынады. Олардың бундай етиўи неликтен екенине түсинбей өзиниң бундай жалғызлық турмысына пушайман жеди.

Тағы да ойланып не де болса шыдаў керек, деген пикирге келип тоқтады. Қутлымурат көп нәрселерді турмыстан үйренип, оны илимий жол менен салыстырып қарап өзінше жуўмақ жасап келмекте.

Ең кеминде он жыл усы совхозда ислеп, соннан жуўмақ шығарып илимий мийнет жазыў ушын бир қанша планлар сызып, бир нәрселер жазыпта жүр. Бул оның келешектеги өмир жолының азығындай көз алдында елестер еди.

Қутлымураттың көп ойланыудан түни менен көзін илинбей таңның алдында силеси қатып уйықлап қалыпты. Саат он екиде зорға оянды.

Совхоздың директоры қайта-қайта адам жиберип кеңсеге шақыртты. Тура сала шай да ишпей кеңсеге барды. Барса директор асығыслық пенен күтип отыр екен.

— Оныншы класс питкерген оқыўшылардан тағы да жигирма бир оқыўшы шарўашылықта ислеп қаламыз, деп тилек билдирген еди ғой. Өзин билесен, олар бүгін аттестатын алып тарқайды. Барып соларды үлкен салтанат пенен қутлықлап хәттеки совхозда да бир нәрселер уйымластырып жумысқа бөлистрип жибермеймиз бе?—деди директор.

— Мениң ядымнан шығып кетти,—деп Қутлымурат өкиниш билдирди.

Директор менен екеўи мектепке барып оныншы класс питкеріўшилерди оқыў питкергени менен қутлықлады. Комсомоллық жоллама менен шарўашылықта ислеп қаламан, деп тилек билдирген жасларға рахмет айтты.—Келешекте оқыйман деген жаслар болса совхоз тәрәпинен жәрдем бериледи,—деди. Хәттеки совхоздан биреўди басшы етип жиберип, оқыў орнына кириўте жәрдем ететуғынын түсиндирди. Бирақ, сов-

хозда еки жыл мийнет етиў керек,—деди. Барлық оқыўшылар қол шаппатлап бир бирине қарасты.

Тағы да қосымша үш оқыўшы қосылды. Улыўма шарўашылық тараўында ислеўге тилек билдиргенлердің саны жигирма төртке жетти.

Совхоздың кеңсесинде үлкен хұрмет пенен күтат алынды.

Хәр қайсысын өзлериниң аўылына жақын жердеги фермада ислеўге жиберди. Бир-еки айдан кейин комсомол жаслар бригадасын дүзип оларды жаңадан салынып атырған комплексте ислеўге шақыратуғынын ескертти.

Совхозда ислеўге тилек билдирип келген жаслардың саны еки жылдың ишинде елиўге жетти. Совхоз басшылары еки комсомол жаслар бригадасын дүзип, бригадирди өзлериниң ишинен сайламақшы.

Бир күни азанда шай ишип отырып Генжегүлдин өкеси Наўрызбай хаялы Сулыўға:

— Өзиң бир нәрсени сезип жүрсең бе? Анаў қызың саўыншы болдым, деп өз билдигине кетти. Қыз бала үйден бөлинип басқа жақта жүрди деген сөз өз билдине кетип ата-ананы аяқ астына салып дуйым-журтқа масқара етти деген сөз,—деп хаялына көзин алартып қарады.

— Мениң қолымнан не келеди, хәзиргиниң жаслары өзиниң билгенин ислей береді. Ким оған саўыншы бол деди. Өзи ғой, қаяқтағы бир адамның былпытқанына ерип мийнетти арқалап жүрген,—деди Сулыў жеңгей күйип-писип.

— Қызды жөнге салыў сениң ўазыйпан, бала жөнсіз кетсе, бақырып, урысып ақыл бериў атаның иси. Соның ушын саған жуўап, барып қыздың жатқан жерин көр, жеңгелери менен сөйлес,—деди Наўрызбай.

Сулыў сол жердеги қонсысының баласына жол-жөнекей фермаға апарып таслап кет, деп жалынды. Ол:—Кеште апарып қайтайын, хәзир асығыспан, дым ўақтым жоқ,—деди. Сулыў жеңгей не ислерин билмей әри ойланды, бери ойланды. Көликтің илажы болмағаннан кейин жаңағы қонсысының баласы менен совхоздың райына шөкем барды. Ол жерден екінши фермаға баратуғын көлик изледи. Оған биреўлер:

— Ҳазир ветврачтын машинасы кетеди, соған минип алып, дуппа-дуўры апарып түсиреди,—деди. Сулыў ветврачтын деген сөзге ойланып қалғандай бираз үндемей турды да оның шоферы ким, деп сорады сол жерде турған биреулерден.

— Ҳазир сизге дусластыраман,—деп бир жигит оны гаражға ертіп барды. Шоферды көріп:

— Ҳаў өзимиздің бала ғой!—деп таңланды Сулыў.

— Қейда барасыз жеңгей, Генжегүлди көріп қайтпақшымысыз?—деди шофер жигит.

— Аўа, қарағым қызымды сағындым.

— Азырақ күте турың, начальнигим келсин, кетеміз.

— Начальнигиң ким қарағым?—деди Сулыў.

— Анаў Ташкенттен келип ислеіп атырған ветврач жигит ғой, жүдә әлпайым, кишипейіл. Ол сизди тапғызыңыз жатқан үйге өзі-ақ апарып таслайды,—деди шофер.

«Ташкенттен келген» деген сөз Сулыўдың мийіне бирден тәсір еткендей сам-саз болды да қалды. Машинасына минбесе жаяў жете алмайды. «Неде болса мине берейін. Нем кетипти. Қызымның қәлеген адамын сынап та көрейін. Мүмкин жақсы да жигит шығар, хұкимет жұмсаса кете береді ғой, бизиң қызларда «сағыншы боламан деп үйден шығып кетіп жүр ғой,»—деди ишинен.

— Киятыр, Һазир кетеміз,—деди шофер. Сулыўдың бул жигитти биринши рет көріп отырғаны еді. Ұзын бойлыдан келген, тал шыбықтай сылыңғыр, бийдай ирең, ат жақлы жигит екен. Жигит келип Сулыўдың қолынан екі қоллап алды. Үстине кийген қара пәнжек-шалбары аяғындағы шаң етик жигиттин нағыз аўыл азаматы болып бейімлескенінен дәрек беріп тур.

Жигиттин киши пейиллигине, үстине кийген киимине, өзиниң шабатуғын аттай талпынып турғанына таңланып турған Сулыў жеңгейге:

— Кеттик, отырыңыз!—деп шофер машинаның кабинасына шақырды.

— Өйбей, қарағым начальнигиң отырмай ма? Меч машинаның үстінде-ақ отырайың,—деп Сулыў өзин пәске таслап еді. Қутлымурат:

— Апа, отырың сиз жасы үлкен адамсыз. Биз сизиң балаңызбыз,—деп өзі кабинаны ашып отырғызды,

Ветврачтын дәрі-дәрмақ жүклеп жүретуғын машинасының кузовына минди. Шофер оған:—өзиңіз айдамайсыз ба?—деп еді, мен үстінде отыра берейін,—деди.—Бирақ машинаны Генжегүллер болып атырған үйдиң қасында тоқтат. Мына апайды сол жерде түсіріп болып фермаға барамыз,—деди жигит, Генжегүлдің апасы екенін танып.

«Маған күйеу бала унады. Енди Генжегүлдің әкесін тоқтатыу керек, хә таптым. Досмурза жаным айтса әкеси тыңлайды. Соның үшін Досмурзаға бул туұралы кулақ-қағыс ететуғын адам керек»,—деп ойлады Сулыў жеңгей.

Ана деген перзенттин жақсы болғанын жақсы көреді ғой. Сулыў жеңгей де келешекте болғтуғын күйеу баласын бир көргенде-ақ өзиниң гаррысына берген ӯәдесинен тайып түсти.

Машина қатара қонған ақ отаулардың алдына барып тоқтады. Машинаның кузовынан Қутлымурат ырғып түсіп, кабинаны ашып, апа келдиңіз, деп сиз-бизлик көрсетіп қара үйдиң есигін ашты. Иште шай ишип отырған Генжегүл:

— Апа!—деп жууырып шығып оның мойнынан қушақлады. Қутлымурат кабинаға отырып, ал бизлер кеттик,—деп бригадирдің үйіне қарай машингсын айдады. Жайғасып отырып болып аманлық-есенлик сorasып болғаннан кейін Сулыў жеңгей:

— Өйбей, мийим қурысын, қызымды көріп қуғанғаным соншелли, жаңағы жигитлерге шай-пай ишин деп те айтпаппыз-ау,—деди өкиніп.

Апасы менен сөйлесіп Генжегүл аўыл бетіндегі көп жаңалықларды еситти. Қызына не үшін келгенін айта алмай отырған Сулыў жеңгей Қутлымурат хәққында бир гәплерди айтып қызын сынап көрмекши болды. Генжегүл де сыр билдирмеу үшін ғнасының сөзін басқа жаққа бурып Қутлымурат туұралы сөзін өре бастырмады.

Қызының неге сыр билдирмей отырғанын әллеқашан сезген апасы, қызына өзиниң ойлаған ойын билдирмекши болды:

— Жаңағы мал доктор жигит маған унап қалды. Жүдә әлпайым, келешегі бар азамат екен,—деди апасы қызына шын кеуилин айтып,

— Апа, дурыс сөзиңиз бе?—деди Генжегүл қуған-ғанынан анасын қушақлап алды.

Анасы менен қызы өз-ара сөйлесіп Генжегүл Ташкентке оқыуға кететұғын болды. Кейін болса ойласып шеше береміз деген келісімге келді.

Наұрызбайды хәзиринше тоқтатыу мүмкін емеслігін, сонылықтан қыздың оқыуға кетемен деп әкесінен рұхсат алып кеткенін дурыс деп тапты.

Совхоз директоры Қутлымуратты кабинетіне шақырып алды. Комсомоллық жоллама менен келип шаруашылықта ісlep атырған жаслардың ишинен бир қатарына сыйлықлар бериуге, биреулеринен совхоздан жоллама берип оқыуға жибериуге усыныуды тапсырды.

Мәжилистен шыққанлардың ишиндеги жөнсиз сөйлейтуғын биреулері:

— Генжегүл ауылдағы қызлардың султаны еди. Басқа жаққа кететұғын болды. Ол жақтан я келеди, я келмейди. Қутлымураттың өзи де бир күни зып береди, Генжегүл оқыуға кирсе болды. Бизлер қәте еттик, ол қызды оқыудан қалдырыу керек еди,—деди.

Бул сөзди биреулері мақуллады. Гей биреулері ерси көрип тыңлағысы да келмеди. Ертеңине ауылда дуудуу әңгиме пайда болды. Генжегүл Ташкентке оқыуға кетеди, оның изинен Қутлымуратта жұмыстан шығып барады. Сөйтип сол жақта биреуі ісlep жүрип, биреуі оқып жүрип, турмыс қурыуға келіскен, деген гәплер қайдан шықса да көпшиликке тарады.

Досмурза оқыу питкерип келди. Наұрызбай бир малын сойып, ауылдың адамларын шақырып кишигирим той берди.

Бул тойға совхоздың басшылары да келди.

Досмурза менен Қутлымурат сыртта жүрип кәп сөйлести. Екеуиниң пикири жүдә жақын келип тез-тез ушырасып сөйлесип турыуға бир-бирине уәде берди.

Совхоз орайындағы Ленин атындағы орта мектепке Досмурза химия хәм биология фәнинен оқытатуғын муғаллим болды.

Қутлымураттың уйине барып хәр күни пикир алысты. Қулласы әбден дос болды. Буны сезген Наұрызбай аға қызы туұралы илла деп аузын ашпады. Биреу сол туұралы бир сөз басласа, «жаслардың арасына тү-

сип не исим бар. Қызым оқыйман десе жол ашық, оқып келсе шеп болмас», деп гәпти шорта кесип таслайды. Генжегүл барлық документлерин сазлап, сәмолетқа билет алыу үшін Нөкіске бармақшы болды.

Қутлымураттың тартыншақлығы тутып оны Нөкіске бирге алып кетпеди. Ол күни Қутлымурат Досмурза менен совхоздың бригадаларын аралап, комсомол жаслар менен сөйлести. Досмурзаны да шаруашылық жұмыстары менен таныстырды. Себеби оның оқытатуғын фәниниң шаруашылыққа тиккелей байланысы бар.

Қутлымурат еки жыллық отпусчасын алып Ташкентке ушты. Оның бул кетиуі ауылда хәрқыйлы гәплерди пайда етти. Бирақ, ақыл менен ис алып баратуғын Досмурзаның қулағына кирип шықпады.

Ата-анасына: хеш бир гәпке қулақ салмаң, өзим сау турсам, бәри де ойыңыздағыдай болады. Генжегүлди оқыудан алып қаламыз деп жүрмен,—деп қатты түрде ескертти.

Генжегүл Ташкентке келди. Самолеттан түскен жерде Қутлымурат оны таксиге мингизип өзиниң уйине алып барды. Қутлымурат қулы-пәрени шығып хызмет етип жүр. Генжегүл ауыл-елин, үй-ишин ойлап еле үйренісе алмай отыр. Кемпир қыздың түр-түсіне қарап кеули толғандай:

— Шырағым, өз үйиндей айланыса бер, бул үйде кимлер болмаған, Қутлымуратжан, усы жерде ержетип келе болды,—деп әсте ғана сууық демин алды.

Қутлымурат кемпирдиң сууық демин алыуын Гүлхәселден айырылып қалғанына өкинип отыр, деп ойлады. Оның Тамараны ойлап, енди Қутлымурат өз анасын тауып кетеди, деп қапа болып отырғанынан сирә хабары жоқ.

Қутлымурат Генжегүлди ертип жүрип Ташкент көшелерин аралады. Таныс биреу көрип қоймасын дәл адам көп жүретуғын жерлерден айланып өтти. Ертеңине иниститутқа документ тапсырып кириу экзаменине таярланды. Қутлымурат тиккелей өзи басшылық етип көп нәрселерди үйретти.

Генжегүл кем-кемнен үйренісип үй жұмысын өзи іслейтуғын болды.

— Апа, келиниң унайма?—деп күлди Қутлымурат.

— Келинің дейсеңбе? Тойды қашан береміз? Өзін де усы жақта іслеуге келемсең?

— Апа, хәзір тойды тоқтап турамыз, еле қыздың ата-анасы билмейді. Егер биреулер сорап қалса үйде болып атырған оқыушы қыз дейсең.

— Өйбей, құрған басым-ау! Еле келіспей-ақ биреудің қызын жолдан ертіп келип жүрсең бе?—деді кемпир таңланып.

— Жақ, олай емес, қорықпа, келинің менен сол жерге жұмысқа барғалы бери таныспыз,—деді Қутлымурат.

Еки жас мәс болып келешектегі өмір жолын ойласты. Генжегүл усы үйде Қутлымураттың анасы менен бирге турып институтта оқый беретугын болды. Қутлымурат есабын тауып тез-тез келип турыуға уәде берді. Қутлымураттың ауылға кететугыны есіне түсіп, Генжегүлдің ойына хәр нәрсе келді. —Бул не деген қысыныспа,—дейді ишинен.—Егер бир таңыс қызлар дусласып қай жерде жатырсаң десе не деп айтаман,—деп те ойлайды. Қыздың кеулі елжиреп қапашылық салдары мойнына үлкен жүктей миніп алды.

Қутлымурат Генжегүлдің қапашылығын ұмыттырайын деп түрлі нәрселерді іслеп атыр. Сірә кеулі жадырап сала бермейді. Генжегүл буны Айжан кемпирге хәс сездирмеді. Оның менен ашылысып сөйлесіп, тамағын пісіріп, шәйін демлеп алдына қойып құрмет пенен хызмет етті.

Қутлымурат кетіу үшін самолетқа билет алып келді. Сол күні екеуі ұйықламай азырақ күн болса да айырлысықысы келмей сөйлесіп отырды. Генжегүл Қутлымуратқа наз етіп:—ышқы дәртіңді меннен аулақ алып баратырсаң, бизің ауылда қызлар көп, жас жигиттік етіп айнып кетіп, мени кемпирдің қолында, сарғайтпа,—деп күлді.

— Сени ұмытып басқаға көз қарасын буратуғын биз емес, исене бер,—деді Қутлымурат.

Кемпир менен екеуі сөйлесіп отырып, Қутлымуратты бир неше мәртебе еске түсірді. Айжан кемпир баласының ақыллылығын мақтаныш етті.

— Мениң балама,—деді кемпир,—жаслайынан қызлардың ышқы кетті. Үйдегі сүүретін көріп те «усы

сениң балаң ба?» деп таңланып жүргенлер көп болды,—деді кемпир.

— Ырастан да сизің балаңыз ба? Неше жаста туулыңыз? Жасыңыз да сексен бирге келді дейсіз. Сонда Қутлымуратты алпыс жаста тууған боласыз ба?—деді Генжегүл таңланып сорап.

— Ауа келин, буның тарийхы көп,—деді кемпир төмен қарап... Генжегүл кемпирден езіп сорап бериуге батылы бармай гәпті басқа жаққа бурды. «Келин» деген сөз оның денесін өртеп жиберді.

— Келин, сениң ауылда кимлерің бар?—деп сорады кемпир.

— Ата-анам, әжағам бар. Олар мени оқыуға кетті деп отыр. Сизлер аңсат ғана келин жұмсап, хешқимге сездирмей сақлағыңыз келеді. Ағайын-тууғаныңыз болса жиберіп хабар бериуіңіз керек. Сөйтіп олардың келісімін алған жақсы болар еді,—деді Генжегүл соңғылығын ойлап.

— Ағайын-тууысқан табылып қалар, Қутлымурат-жан тоқтап тұр, деп кетті ғой,—деді кемпир.

Генжегүл не гйтарын билмей хайран болды. Сөйтіп, ол Қутлымураттың тым-тырыс тура турайық, деген сөзін мақұллағандай түр билдирді. Айжан кемпир менен бир-бирине ес болып турмыс кешіре берді. Генжегүл институтқа қатнап хәр күні сабаққа таярланады. Кемпир бийшара баламның келиншегі қапа болмасын деп үйдің көпшилік жұмыстарын өзі іслеп жүрді. Қутлымураттан үзіліксіз хат келип турды. Хәр хат келген сәйін Генжегүл ауылдың жаңалықтарын еситіп тап үйіне барып қайтқандай қуғанып қалады.

Совхозда комплекстің ашылуына арналған салтанатлы жыйналыс болды. Оған районлық партия комитетінің секретары да қатнасты. Лентаны кесіп турып секретарь совхоз шаруаларына үлкен табыс тиледі. Соның менен қатар комсомоллық жоллама менен келип іслеп атырған жас шаруалардың іслеген ісін айрықша атап өтті.

Қутлымурат Жәліловтың совхозда бир қанша жақсы нәтижелі іслер іслегенін секретарь айрықша тилге алды. Комплексте комсомол жаслар бригадасы дүзіліп оған Есемурат Пирниязов директор болды. Си-

патдийин Елмуратов бригадир етип сайланды. Сөйтип жасларға үлкен исеним туўғызылды. Бул комплексте жигирма комсомол арзасы ислеп, «ылғаллы комсомол жаслар бригадасы», деп аталады. Жаслар арасында өз-ара социалистлик жарыс шөлкемлестирилди.

Совхоз басшылары келешекте екінші комплексти де иске түсіріп ол жерде де комсомол жаслар бригадасын дүзбекши. Солай етип, еки бригада өз-ара социалистлик жарыс пенен ислеп совхозда өрнек көрсетерлик дәрежеде ис алып бармақшы. Буған жаслардың бүгинги ис нәтийжелери шаруашылықтың сырларын үйрениўдеги талпыныўлары дәлиль бола алады. Әне, соның өзи де мийнет майданына атланған инталы жаслар екенинен дәрек берип тур. «Жас келсе искә» дегендей жаслардың шаруашылыққа қызығыўшылығы күч сайын артты. Өткен жылы келгенлердің биразлары бақалы сыйлықлар менен сыйлықланды. Солардың ишинде комплекске бригадирликке көтерілген Сипатдийин Елмуратов пенен сауыншы Қызларгүл Қалбаеваға «Запарожец» жеңил автомашинасы сыйлыққа берилди. Тағы да бир еки жасты жақын арада «москвич» машинасы менен байрақламақшы. Районлық партия комитетиниң секретары ўаде берип фамилияларын жазып алып кетти.

Бир күни кеште Қутлымурат совхоздың төртінші фермасының сауыншыларының ислеген исин, сүт сауыўдағы тазалығын көзден өткерди. Бир ўақта қараса сауыншы Багдагүлдің қасына ақ халат кийген кишкентай бир қыз сыйыр сауып отыр. Қутлымурат бирден:

— Хә, кишкене сауыншы, ҳарма!—деп еди. Қыз тосаттан пайда болған даўыстан шоршып кетип, сүт толы шелегин көтерип өрре турды. Сорастырып қараса жаңа ғана алтыншы класста оқытуғын қыз. Анасының айтыўына қарағанда бул қыз төртінші класста оқып жүрген күнлеринен баслап сыйыр сауыўды үйренген. Дәслеп меншик сыйырларын сауып, соннан кейин анасына жәрдем беретуғын болған.

— Әне, усындай ата-аналарының орынбасарлары болғысы келген жаслардың саны совхозда күн-күннен көбейип баратыр, адам жас гезинде неге қызығып ийкемлесе үлкейгенде сол жумыста ислегиси келе бе-

реді,—дейди Қутлымурат Досмурза менен сөйлесип отырып.

Досмурза мектепке муғаллим болып келгели Қутлымураттың мектептеги шаруашылық бойынша пропагандисти болып алды. Өтилетуғын ботаника—биология сабақларына байланыстырып мысаллар келтиреді. Оқыўшылар ҳәрқыйлы сауаллар береді. Олар совхозда ислеп жүрип жоқары оқыў орындарына барып оқыўға бола ма?—деп, тағы биреўлери совхоз тәрәпинен қандай жәрдемлер болатуғынын сорады. Буған мысалды алыстан излемей комплекстиң директоры Есемурат Пираниязовтың хәм усы комплекстиң бригадири Сипатдийин Елмуратовтың Нөкистеги ауылхожалық техникумын сырттан питкергенин мысал етип көрсетеді. Енди олар Самарқандтағы ауылхожалық институтына сырттан оқыўға кириўге таярланып жүр, деп жуўап береді.

Комплексте ислеп атырған Қызларгүл менен Бийбисәнемниң сыйыр сауыўдағы епшиллиги практикаға барған оқыўшыларда үлкен қызығыўшылық қалдырды.

Он сыйырды қатара қойып ҳәр бир сыйырдың емшегине Елочканы илдиреди. Бес минуттай көзин тигип қарап турады. Сүти таўсылған сыйырдың емшегине аппаратты шаққанлық пенен жаздырып алады. Он бет минуттың ишинде төрт-бес сыйырдың сүтин сауып алады. Солай етип өзине бекитилген отыз сыйырды бир ярым, еки саатқа жеткермей сауып болады. Ақ халаты жарқырап таза кийинип жүреді. Бул көринис ҳәр бир практикаға барған оқыўшының қызығыўшылығын арттырады.

Ал, падашы жаслардың ислеген ислери мектеп оқыўшыларында айтарлықтай тәсир қалдырады. Ҳәр көрген сайын усы жерде ислеп қалыўға ийтермелейди де турады. Себеби, бәри механизация менен исленип, бастақлар жәс өзгешелигине қарай бөлек бөлмелерде сақтанады. Олардың асты механизацияның күши менен аяп-таза етип тазаланады. От-жем болса да хәшандай адамның қолы тийместен алдың келип түседі. Комплексте ислеген ҳәр бир адам механизацияның тигин билиўи шәрт. Оның ислеўин қадағаласа шаруашылықтан бахыт таўып, абырай даңққа ерисиўи сөзсиз.

Ылғаллы комсомол жаслар бригадасының ислеген исиниң нәтийжеси ҳәр ай сайын совхоздың фермалары

арасында өз-ара социалисттик жарыстың алдыңғы қатарынан орын алды.

Совхоздың ветврачы Қутлымурат Жәлилов тухым маллардың пародасын жақсылау үшін комплекстін қасынан малларды қолдан қашырыу пунктин иске қосты.

Сауыншылар арасындағы өз-ара социалисттик жарыстың дурыс әмелге асырылуы үшін совхоз дирекциясы, партия, комсомол, профсоюз комитетлери бирлікте комиссия дүзди. Оның баслығы етип Қутлымурат Жәлиловты белгиледи. Хәр бир сауын сыйырдың сүт өзгешелигин, ерте, кеш тууатуғынын есапқа алып, хәр сауыншыға теңдей бөлистириуді тапсырды.

Сауыншылардың арасындағы бұрыннан киятырған «сениң сауатуғын сыйырлардың сүтли, мениң сауатуғын сыйырларым сүтсиз» деген гәплердің болмауына ери-сиу үшін ис алып барды.

Қутлымурат Досмурза менен комплекске көп келетуғын болды.

Досмурза сауыншылардың шаққан хәрекетлериін бақлады. Ол тууралы оқыушыларға бир қанша түсиниклер берди.

Досмурза сауыншы Бийбисәнемди унатып, оның менен сөйлесиудің жолын изледі.

Бийбисәнем үш километр жердеги терекли ауылдан қатнайтуғын еди. Бул ауыл Досмурзаның дайы журты. Бийбисәнем Досмурзаға дайы болып шықты. Сөйтип дайылы-жийенли экенин билип әбден досласып, дәл кеклесип жүрди. Бир күни кеште Досмурза Бийбисәнемди кешки сауыннан кейин ауылына шекем бирге алып барды. Жолда екеуи сөйлесип, уәдени бир жерге қойды.

Алды дайылы-жийеннің ойынынан басланған мухаббат сезими шынлыққа айланды. Ойда жоқта Бийбисәнем Наұрызбай ағаның келини болып түсти. Қыздың ата-анасы тойды баслғй беріуге рухсат берди. Тойдың кеңеси өткерилди. Наұрызбай аға бәрлық ағайын-тууғанларына, тамыр-танысларының жетер жердегилерине хабар жибреди. Генжегүлдің институтын телеграмма берилди. Сөйтип тойға үлкен таярлық көрилди. Қутлымурат, Досмурза жорасы менен бирі тойдың анау-мынғуына шауып жүрди.

Белгиленген күни той басланды.

Тойға айтылған жерлердің бәринен адам келди. Генжегүл де сол күни жетип үлгерди.

Қутлымурат Досмурза менен тойда бирге хызмет етти.

Наұрызбай ағаның қатнасып отырған тамырының баласы бир жерде совхоз директоры екен. Сол жигит еки машина болып келди. Наұрызбай ағаға қутлы бо-тын айтты. Буннан кейин оларды ең хұрметли мийман иретинде ауылдағы ақсақаллардың бири Әбдихалықтың үйине алып барып күтті. Ол жерге хызмет етиу ушыы Қутлымуратты белгиледи.

Кирип-шығып жүргенде Қутлымуратқа көзи түскен сулыұшық кәйуаны хаял Қутлымурат деген сөзди еситип:

— Балам, бери кел, түп негизің қаяқтансаң?—деди. Қутлымураттың хәулыққаны соншелли, не айтарып билмеди.

«Ташкентликпен»,—деген сөздің аузынан шыққанын өзи де сезбей қалды.

— Фамилияң ким?—деди хаял тағы да нықлап сорап. «Не деген менен бул хаял мени қутқармайтуғын болды», деп Қутлымурат фамилиясын айтты.

— Қайталап айт, қарағым, еситпей атырмап,—деп орнынан ушып барып Қутлымуратты қушақлап қайта-қайта бетинен сүйди. Хызмет еткениңди қой, мына ил-лерің менен отыр, таныс!—деди де хаял есинен танғандай өзін зорға тутып отырды. Қутлымурат хайран қалып самсаз болды. Қутлымуратты хеш жаққа жибермей тап төрде отырғызды. Бүгін бирге келген адамлар да, совхоз директоры Мақсетте хайран қалды. Қутлымурат лал болып недерин билмеди. «Бул мениң балам, бул мениң туңғыш балам, балам табылды. Енди қасымнан бир адым кетпейди!—деп Тамара қууанышлы түрде тост көтерди. Мақсет я ишерин, я ишпесин билмей ойланып отырды. Сол отырыста биресе Қутлымуратқа биресе Тамараға қарады. Тамарадан «бул бала ким», деп сораудың есабын таппады. Тамараның қууанышына қарағанда өзіннің жас гезиндеги Тамарадан жалынып гүманланып сораған сырдың усы экенин сезді.

Қутлымурат бул хәдийсеге еле түсинбей, не дерин билмей хұрметли мийманның айтқанына көнип отыр,

Тамара Қутлымуратты құрметлеп дастурханда жақсы нәрсе болса бәрін де: «балам же,» деп ұсына береді.

Тартынып отырған Қутлымуратқа:

— Мен анаңнан балам. Сениң алдында аналық ұазыйпғамды атқара алмағаным үшін айыпыман!— деп шыдай алмай көзінен жасын төкті.

Сол уақта Мақсет те түсинип, орнынан ушып тұрып Қутлымураттың маңдайынан, бетінен қайта-қайта сүйді.

— Балам, саған жүрсең бе? Қәдемің құтлы болсын, —деп төмен қарады.

— Тамара,—деді бір уақтары Мақсет.—Бұл туұралы соң сөйлесеміз. Қутлымуратқа жууап бер, ауылындағы тойда хызмет етсин,—деді.

— Бұл ауылдың тойының хызметі менің балама қарап қалыппа? Кетпейді, биз бенен бірге отырады. Керек десе жорасының тойының бас намасын менің Қутлымурат жаным алады. Наурызбайға сол пайдалы, ол дүнияға жақын адам,—деп күлді Тамара.

Мақсет те гәптің төркиніне түсингендей идиралды баласына дусласқанына қуғанды.

Ауқат таяр болып Мақсеттің алдына бас қойылды. Наурызбай келип мийманлардың жай-жағдайы менен танысты.

Төрде отырған Қутлымуратты көріп көзінің асты менен бір қарап қойды да Мақсеттен:

— Қалай, барлық нәрсе жетіп атырма?—деп сорады. Ол «жүдә жақсы» деп жууап берді.

Қутлымуратты Мақсеттің баласы екен,—деп есигкенде Наурызбай иланарында инанбасында билмей, «директор дегеннің хәр жақта балғасы бола береді-дә» деп қойды ишинен.

Қутлымураттың ата-анасының Наурызбай ағаның құрметли адамының баласы болып шыққаны Генжегүлді де қуғаншқа бөледі. Ол барлық жұмысын өзі ислегиси келип аяғынан оты шығып жууырып жүрді.

Мақсет ауылына барып бір қойды сойып, жора-жолдасларын шақырып Қутлымуратты таныстырды. Буннан кейін баласына хақ жол тилеп ауылына қайтуға рухсат берді. Тамара Мақсетке бәрін қалдырмай түсиндірді. «Ташкентке барып Айжан кемпир менен сөйлесип, сол жерде жасырын сырды ашып, биротала

Қутлымуратты өзлериміздің атымызға өткерип аламыз,—деп қуғаншылықтан кейін ойламай айтып салды.

Тамараның қызы Гүлнара менен баласы Артық хәм Мурат Қутлымураттың кеткенше қасынан шықпады.

Қутлымурат қуғанып, гә хайраны шығып әкеси Мақсеттің машинасы менен үйіне келді. Шофер оны түсіріп болып «асығыспан», деп кетіп қалды.

Қутлымурат, тойды тарқаттыңыз ба?—деп Досмурзаның үйіне барды. Оны Наурызбай аға да, Сулыұ жеңгейде құрмет пенен күтіп алды.

— Қарағым-ай, өзиміздің ауылдың жигиті екенсең ғой,—деді Сулыұ.

Наурызбай бұрынғы айтқан сөзлеріне уялғандай илла деп аузын ашпады. Тек «шырағым ауқат же, дем ал, шаршап қалған шығарсаң» дей береді.

Кирип шығып жүріп Генжегүл менен көрісіп Нәкиске шекем бірге барып қайтыуға уәделесті.

Ертеңіне Генжегүл жолға шықты. Қутлымурат оны күтіп алып, машинасына мингизіп шоферын таслап кетті. Олар енді тосқынлықтың жоқ екенін түсінді. Келешектегі турмыс жолы туұралы сөйлесіп өз пикирлерін ортаға сғлды. Жасырын сырдың ушылығы шыққанын Айжан кемпирге хәзірше сездірмеуді Қутлымурат Генжегүлден өтініш етті.

Қутлымурат самолетқа билет алып Генжегүлді ушырып жиберді. Машинасын айдап киятырып жақында тойда дусласқан бұл қуғаншылық хәдійсеге өзіннен-өзі хайран қалды.

Қутлымурат Досмурза менен сөйлесіп отырып:

— Жәмийетлик маллар ушын от-жем қымбатқа түсіп атыр,—деді.

— Пай достымай, ойлағаның совхоздың малы. Өзің туұралы бір сөз етип отырғаныңды көрмедім. Қашан үйленіп хожалық боласаң, құрдастың қолынан шай ишетуғын күнлер барма? «Құрдастың» деген сөздің ауызынан шыққанын сезбей қалғанына Досмурза қатты қысынып сөзді басқа жаққа бурды. Себеби, ол да қарындасының Қутлымуратқа қосылғанын жақсы көреді. Арадағы гәп—сөзден хабары бар еді.

— Шөптерді майдалайтуғын витамин уынын таар-

лайтуғын цехларды қурыў дым зәрүрли истиң бирини есапланады,—деди Қутлымурат.

— Совхоздың директоры қолға алмаса сениң мың шырлағаның менен не пайдасы бар?—деди Досмурза.

— Усы исти екеўмиз қолға аламыз ба? Совхоздың директорынан бир слесарь сорап аламыз. Сен оқыўшылардың механизация менен қызығатуғынларынан ҳәр күни бир-екеўин жәрдемге әкелесең. Үш-төрт күнде буны питкерип таслаймыз.

— Ондай агрегатты қайдан аласаң?

— Хәй достым-ғай, совхозда не жоқ, тек ҳәрекетке келтириў керек, бир неше «ДКУ—М», «КДУ—2» агрегатлары складта тот басып жатыр. Тек майлап бир жерге жақсылап орналастырыў қыйын. Егер иске түсип кетсе болды. Салы сабанда, басқа да шөплер бир-бирине араластырылып майдаланып жәмийетлик маллардың от-жеми көбейеди. Ал, мәккени, жоңышқаны тағы да сондай ширели от-жемлерди усы агрегаттың өткерип араластырып витаминли ун таярланады. Сонда маллардың семизлигин бәрхама сақлап қалыўға болады. Сүтти, гөшти көбейтиўдиң бирден-бир жолы тек сол.

— Онда неге бул туўралы совхоз директорына айтпайсаң?

— Айта-ғайта шаршадым. Басқа жумысын азба? Енди сол шөпти майдалаў агрегатын орналастырыў қалды ма? Ири-тириси менен де шайнап жутып совхоз маллары өлмей киятыр,—деп совхоз директоры тыңламады. Жоқары жаққа айтайын десем ауыз биршилик бузылады.

— Сонда неге директордан слесарь сорап аламан, сен көмек бер дейсең?

— Бәри бир, райкомның секретарына айтсам да сол агрегатларды тот бастырып қоймаўым тийис. Тез арада ҳәрекетке келтириўим керек. Бирақ директорды ашыўландырып алмаўдың жолын излеп ретин таўып айтыўым керек.

— Оннанша совхоздың бир улыўма жыйналысында айтсаң көп адам көп сөйлеп бир жағына дөнеди. Мүмкин биреўлер сен тәрәпти жақлар,

— Таптың, буның жүдә дурыс. Жақында ашық партия жыйналысы болады. Сен де қатнас.

— Мениң қандай қатнасым бар?

— Неге олай ойлайсаң, оқыўшыларды ҳәр күни практикаға алып келип совхозға көп жәрдем бердиң. Оныншы класс питкерип совхозда ислеп қалыўға тилек билдирип атырған жасларға түсиник жумысларын жүргизийге үлесиң көп. Комсомол комитети сени усы жыйналысқа қатнассын деп парткомнан өтениш етеди, таярлана бер, сөз сөйлейсең,—деди Қутлымурат.

Досмурза Қутлымуратқа:

— Көп сөйлесип кетиппиз бүгин дем алыс ғой, бизиң үйге барып шай ишейик, қурдасың аўқат таярлап қояман деп еди.

— Шарўада тыным бар ма, ҳәзир фермаларға кетим керек,—деп еди ол, Досмурза тыңламай үйине ертип кетти.

Олар келсе Бийбисәнем аўқат таярлап күтип отыр екен. Аўқаттан бурын шай ишиў дәстурге айланып кеткен. Қутлымурат соңғы ўақытлары сүт қуйған қара шай ишиўге жүдә қумар. Әсиресе, Бийбисәнемниң қолынан ишсе Генжегүлди көз алдына елеслеткендей сезиледи.

Қутлымураттың Досмурза менен дос болып жүргениң Бийбисәнем. Наўрызбай ағаның ол туўралы көз қарасын өзгертиў ушын, деп ойлар еди. Бирақ олай емес еди. Тойға Мақсетлер келип, Тамараның Қутлымуратты «балам» деп ҳүрметлеўи, «изсиз кеткен перзентим еди» деген сөзлери-ақ ол кишиниң көз-қарағын әлле қашан өзгерткен еди.

Наўрызбай аға Қутлымуратты баласы Досмурзадан кейин көрмейди. Қуда бола қойсам Мақсет пенен Тамараны есигиме ийилдирип ҳақынан шығар едим деп ойлайды.

Ал, Сулыў женгей болса пүткиллей басқа ойда. Қызының Қутлымурат пенен табысқанынан хабары бар. Тезирек екеўин қосып той-мереке тарқатып жиберилсе болар еди. Қызымды қыз сынбатында есикке түсип ийилдирмедим дейди. Неге Қутлымурат қысынады. Мақсетти жиберип бизиң ғаррының алдынан бир ауыз өтсе болды ғой деп жан ийинине от түсип жүр.

Хәр келген сайын Қутлымуратқа бул туўралы айтайын деседе батынып айта алмайды. Оған «сен мениң қызымды аласаң ба?»—деп айтыў өлимнен де ауырры-

рақ көринеді. Сөйтіп не істерін білмей қайраншылыққа түспекте.

Булар олай ойлап жүрсе, Қутлымурат еле ол туғралы жыйнақлы бір пикирдің басына бас жип таққан жоқ. Совхоздың жәмийетлік малларына беккем от-шөп базасын дүзиудің жолын ізлемекте.

— Күйеу бала, бизің бийкешти Ташкенттің қайсы түпкірине тығып қойыпсаң?—деді Бийбисәнем Қутлымуратқа. Досмурза әкеси менен бір нәрселер туғралы сөйлесіуге басқа жайға кеткенде.

— Бийбисәнем, сениң менен олай емес едик ғой, қарындасым деп жүр едим. Мени тутып берейін деп атырсаң ғой, сениң бийкешіңе қандай қатнасым бар, ол оқыуда мен совхоздың жұмысынан басымды ала алмай жүрмен. Оннанша қыз тағұып беріп, жеңге көйлегінди кий,—деді Қутлымурат күліп.

— Айтқандай жеңге көйлекті қашан кийгизсең, бұрынғы достым енді бийкешім болды, сен болсаң сол бийкешімди жасырып аұзыма ылай сыйпап кете жақсаң.

— Бийкешінди қолыма услатсаң, көйлек ғой кәйлек, оннан да зорын кийгиземен,—деді Қутлымурат. Досмурза кирип келип сөздің кейін бөлініп қалды.

Досмурза менен Қутлымурат шахмат ойнап бири-бири ута алмай көп уақыт тартысып отырды. Бийбисәнем булардың ойынын тезірек ойнап питуғын асығыслықпен күтті. Оны сезетұғын булар жоқ. Ойын тәуір-ақ созылды. Бийбисәнем кешки сыйыр саұыуға кетті.

Наұрызбай менен Сулыұ да үйдің майда-шүйде жұмыстарына араласып олар менен іси болмады.

Шахматтың қызығына түскен екі дос хеш нәрседен хабарсыз ойынға қунықты. Сөйтіп бул күн Қутлымурат үшін хеш нәрсе іспенбеген босқа кеткен күнлердің есабына өтті. Аұқатланып, Досмурза менен сөйлесіп отырып үйіне ярым ақшамда қайтты.

Үйіне келип те жатпады. Жоқ жерінен тосаттан қайда болған ата-ана туғралы ойлады. «Бул қалай? Мен Ташкентте жасайман. Айжан кемпир мени туғуы мүмкін емес. Ол сексен бірге шығады. Сонда мени нешеде туғады? Мынау ойламаған жерде табылған анамның Айжан кемпир менен сөйлесіп шешеміз деген

сөзі дурыслыққа жақын келеді», дейді ойланып отырып. Усындай ойлар менен бәнт болып жатып көзі илинди. Азанда ерте туып совхоз кеңсесіне барды. Кабинетінде отыр еді, бір уақытлары директор шақырып атыр деп секретарь келді. Директор бүгін жыйналыс болатуғынын ескертуі менен бірге комсомол комитетінің бюро ағзалары толық қатнасып,—деді.

— Досмурза қатнасса қалай болады, оның да совхоздың жұмыстарына қосып атырған үлесі көп ғой?—деді ол. Оның бул пикирін директор да мақуллады.

Түстен кейін совхоз директорының кабинетінде ашық партия жыйналысы басланды. Партия комитетінің секретары өзінің докладына совхоздағы іспен атырған жұмыстардың барысына тоқтап өтті. Хәр жим өз пикирлері менен шығып сөйлеп атыр.

Қутлымурат сөзге шығып совхоз фермаларындағы бираз жетіскенліктер менен кемшіліктерге кеңінен тоқтады. Хеш кимнің бети-жүзіне қарамады.

Совхоздың складында бір қанша «ДКУ—М», «КДУ—2» агрегаттарының сол сатып әкелінген түрінде тот басып хәрекетсіз жатқанына тоқтады. Егер оны орналастырып алғанда жәмийетлік малларға от-жемді молдан жеткеріуге болатуғынын дәлилдеп берді.

Жәмийетлік малларға от-жем беріуде еле де болса қадағалаудың аз екенін қатты критикалады.

Бұған мысал ретінде өткен жылғы бастырылған силос қамбаларды ашып, бір рет, екі рет алынғаннан кейін үсті ашық қалып самал кирип, ширип кеткенін көрсетіп өтті. Оны жәмийетлік маллардың алдында қурыдан қуры от салып қойыппыз, деп оларды аштан қалдырып атырған фактлердің бар екенін жыйналыс қатнасыушыларының есіне салды.

Буннан басқа да бираз от-жемнің жәмийетлік малларға берілді деп өтирик мағлұмат жазылғанын айтты. Бунның бухгалтерия тәрепінен кирис балансынан шығып малларға жегизілді деген дәлил менен зым-зыя жоқ болып кетіп атырғанын дәлилдеп көрсетті.

Жыйналыс қатнасыушылары, «бул бала қатты кетпеди ме?»—деп ғауырласқандай болды.

Ашық партия жыйналысына қатнасып отырған районлық партия комитетінің инструкторы сөз алып

сөйледі. Ол совхоздың барлық ишки жағдайлары менен танысқанын айта келип, Қутлымурат Жәлийловтың сөйлеген сөзінің барлығы дурыс деп мақұллады.

— Екі агрегаттың складта қарекетсіз, қараусыз тот басып жатқанын мен де көрдім. Районлық партия комитетінің бюросына совхоздың ишки жұмыстары туралы жазған мениң пикиримде бұл нәрсе астын сызып көрсетіледі. Сонлықтан жолдаслар біраз ақшаға сатып алынған улыма халықтық мүлікті қараусыз қалдырған совхоз басшылары ойлануы тиіс. Ол агрегаттарды тезірек қарекетке түсіріу керек,—деп сөзін жуу мақлады инструктор.

Совхоз директоры көрсетілген кемшиліктерді жөндеу үшін қарекет ететугынын билдирді. Жыйналыс тарқады. Досмурза Қутлымуратты бизің үйге барып ауқатланамыз деп ертіп кетті.

Тамара Қутлымурат пенен отырып көп нәрселерді сөйлесті. Айжан кемпирге қалай тап болғанын түсіндірді. Нағыз анасын, әкесін тапқанына Қутлымуратта қуанып қалды. Сөйтіп ол да бұлжаққа қалғай келип қалғанын баян етіп, анасына балалық иззет-хүрмет билдирді. Сөзінің кейнінде Самғарқандтағы ауыл хожалық институтында оқып жүрген де оған биреудің қайырхонлық еткенің сөз етті. Хәттеки усы жаққа жоллама беріп жиберіуде де оның қосқан үлесі барлығын, бірақ оны хеш қандай танымайтуғынын анасына айтып берді.

— Ол жигит сени шырамытқан, Мақсетті, мени көрген адамлар анықлап қараса бизлерден туылғаныңды бірден аңлайды,—деді Тамара.

Айжан кемпирді, Генжегүлді есине түсіріп Қутлымурат біраз уақыт үндемей отырды. Тамара баласының ойланп отырғанын сезіп оған аянышлы түр, менен қарады. Баласының дүз несийбеси бұл журтқа тартқанына қатты қуғанды. Ал, бірақ Айжан кемпирдің ғаррылықтың ушлығына шығып отырғанда ау-халының қыйынласатуғынын есине түсірді. Қандай жағдай болса да Қутлымуратты енді ояқта қалдыруға көзі қыймады.

Қутлымураттың кийімлерін жуып, жайының ишні сыпырып тазалап Тамара тынбай жүр. Сөйтіп жүріп баласының бундай пухталығына, хаялы жоқ үйі де

жәп-жақсы таза тутып отырғанына кеулі толып шүкірлік етті.

Ишинен тәуірлеу келин тап болғай да деп тилекте тилейді.

Қутлымурат анасының тынымсыз ислеп жүргеніне қыйланып шаршап қалдыңыз,—деп аяйды.

— Апа, бұл үйдің кеміс-қутығы көп, оны ислеп тауыса алмайсыз.

— Әй балам, сени көремен деген үш уйқылағанда да түсеме кирмейтуғын еді. Мине, енді сениң усындай жайда отырғаныңды көріп қалай қарап отыра аламан,—дейді Тамара баласына өзінің сырын айтып.

Бір уақтары Тамараны Досмурза шақырып келді. Ол «ағам хәммеси де келип, бизің үйде болсын» деп атыр» деді.

Сөйтіп түн ишинде жайды қулыплап бәрі Досмурзаның үйіне барды. Тамара менен Наурызбай хәм Сулыу сөйлесіп отырып гәпти қудалықтан баслады. Тамара оларға:

— Мениң балам унатқандай қызың барма?—деді.

— Бар болғанда қандай, балаң қызымның изинде зарыгырян болып жууырып жүріпти,—деді Сулыу.

— Ол қызың қайда?—деді Тамара.

— Ташкентте оқып атыр,—деді Наурызбай.

Сол уақта Тамара бір нәрсе ойлағандай тым-тырыс отырды.

Оның көз алдында Айжан кемпир елеследі. Баласының қыз излемей жалғыз өзі турғанын соған жорыды. Айжан кемпир келин жумсап отыр деген пикир мыйына сап ете қалды. Тамара өзінің ойын оларға сездирмеуге урынды.

Тамақ тайын болды деп қонақтың алдына қуырмақ алып келип қойды. Қуырмаққа қоса ишкиліктің ие түрүн үйіп таслады.

— Қудағай иш,—деп Сулыу Тамараны өзіңше «қудағай» деп атап отырғанына Досмурза хайран қалды. Қутлымурат болса булар мениң ишки сырымды биліп алған екен-ау деп гүманланды.

Ойын-дәлкек пенен шампаннан екі қудағай бір стаканнан ишти. Досмурза, шофер, Қутлымурат үшеуі бір шийше экстраны зорға тауысты.

— Арақтың да дәулеті қайтты-ау,—деді Наурыз-

бай. Сөйтіп дастурхан жыйналды. Қалған қонақ асыңызды ертең азанда береміз деп төсек салынды. Себеби, саат түнгі екі болып қалып еді.

Азанда ерте турып Наұрызбай қойдың гөшин қазанға салып, шайдан кейін таяр етті.

Ауқатланып болып Тамара машинаға миніп Қутлымураттың үйіне қайтты. Ол жерде Қутлымурат пенен шай-жағдай сөйлесті. Ташкентке баруға таярланып атырғанын билдирді. Сол күні бірге кетиуге Қутлымуратта тайын болуы кереклігін ескертті. Себеби, шийеленісіп кеткен түйінді Айжан кемпирге сәлем бериуге барып отырып шешиу ғана мүмкін,—деді. Тамара Қутлымураттан Наұрызбайдың қызын сорады. Оған ол оңлы жуап бермеді.

— Тез-тез барып тұр, бизлер де келип турамыз,—деп Тамара қайтып кетті.

Қутлымурат кеңсеге барып директорға жолығып, фермаларды аралап келетуғынын билдирді.

Директор оған:—бүгінше кеңседе істейтуғын жұмыс бар, слесарьлар складтағы екі агрегатты орналастыруға кириседі, соның қасында болып көріп тұр,—деді.

«ДКУ—М», «КДУ—2» агрегаттарын қурыу ісі қолға алынды.

Қай жерге қалай етіп іслетіу кереклігін келген слесарьларға Қутлымурат жақсылап түсіндірді. Сөйтіп өзі кабинетіне келип отырды. Бір қанша ісленетуғын жұмыстарын іследи. Хәр бир ферманың веттехниклерінің жазба түрде берген мағлұматтары менен танысты. Қайсы фермада қандай ауқалдың болып атырғанын өзінің көз алдына келтірді. Ылғаллы комсомол жаслар бригадасының енді екінші бригадасын дүзиу үшін таярлық көріудің жолын ойлады, оған бригадирлікке қолайлы адам излестіре баслады.

Хәзіргі жаслардың іслеіп атырған іслеріне кеулі толды. Келешекте тағы да оныншы класс питкеріуші жаслардан бурынғыдай қызықтыру жолы менен шаруашылықта іслеуге көплеіп алып қалууды ойлады. Хәр бир ферманы жаслар менен толықтыру керек,—деді. Ғаррыларды пенсияға шығарып хұрмет-иззет көрсетууді алдына мақсет етіп қойды. Совхоз директорының гейде өз билдигінше кететуғын адам екени

де жанына тийді. Көп іслердің ісленбей кешигіп атырғаны соның салдарынан екени белгилі. Оның менен іслесіудің басқаша жолын изледи. Совхоздың басшы орындарына жасларды көбірек тартуудың жолын қарастырды. Бұған жәрдемлесетуғын райондағы, республикадағы басшылар менен ойласу керек деген шешімге келді.

* * *

Тамара Мақсетті, Қутлымуратты ертіп Ташкентке ушты. Айжан кемпирдің үйіне келді. Айжан кемпир я қуғанарын, я жыларын билмей Тамараны қушақлап қамсығып көзіне жас алды.

Кемпирді отырғызып Тамара өзі газди жағып, шай қойды. Кемпир гә Тамарағз, гә Мақсет пенен Қутлымуратқа қарай берді. Хәр нәрсе ойына түсіп көзінің жасын тыялмай терең қапашылыққа батты. Кемпирдің ауқалын сезген Қутлымурат қасына жақын барып:

— Генжегүл оқыуға кетті ме апа, неге мәнісің болмай отыр? Я мына адамларды жақтырмай отырсаң ба? Олар сениң менен сөйлесіу үшін келді,—деді анасына аянышлы түр билдирип.

— Аўа, балам, сен еле түсінбейсең, мен бахты қара болған кемпирмен. Ананды тауыпсаң ғой, туўмағаның түбі шийки деген, дурыс екен ғой. Мен орнымнан тура алмай атырман, анаў жигит пенен Тамараны шақыр, менің қасыма келип отырып шай ишсин, хәзір келин де келеді,—деді кемпир муңайғанын жасырып.

— Апа қыйланба, жас минген адамға көп ойланыуға болмайды. Бизлер сени көрейік деп едік, үйінді билмегеннен кейін баланды ертіп келдік. Мынзў баяғы менің сизің үйге жасырынғандағы мени излеп табалмай жүрген жигитим, хәзір нәхән адам болды. Сениң Қутлымуратың да усындай бахытлы адам болғай, қатнасамыз басыңды көтер,—деді Тамара төмен қарап, басын дастыққа қойып, солқылдап жылап атырған кемпирге.

Мақсет не іслерін билмей кемпирді жүдә аяды. Кемпирге жалғызлықтың дәрти өтіп турғанын аңлады.

— Үйиңизде сизин менен туратуғын кимиңиз бар, я бир өзиниз қалдыңыз ба? Қутлымуратқа биреўди алып берсеңиз болады ғой?—деди.

— Келин бар ғой, оқыўға кетти. Тағы да бир қызымның сегиз жасар баласын сақлап отырман. Ол да оқыўда,—деди кемпир.

Мақсет пенен Тамара «келин бар ғой» деген сөзине ғайран қалып, бир-бирине қарады.

Қутлымурат шай әкелип қойды. Дастурхан кеңнен жайылды. Қутлымурат көшеге барып анаў-мынаў әкелди. Соның арасында Генжегүл де келди. Қарақалпақстаннан келген ағайындарын көрип Генжегүл мәс болып қалды. Аўқат писемен дегенше Мақсет пенен Тамара көшеге барып келемиз деп кетти. Генжегүлге, кемпирге қымбат бақалы кийимлерден бир қатар кийим алып келди. Соларды берип кемпирди келини менен қутлықлады. Генжегүл оларға өзиниң Наурызбайдың қызы екенін айтты. Биринши аўқат тайын болып, хәммеси дөгереклеп аўқат жеўге отырды. Айжан кемпир буларды өзиниң үрім-путағындай көрип мәс болды.

Аўқаттан кейин кемпир пәтиясын берип, Тамара менен Мақсетке рахмет айтты. Қутлымурат пенен Генжегүлди өзиниң еки қапталына отырғызды. — Сизлер тыңлаң, балаларым, Тамара екеўмиздиң жасырын сырымызды айтып берейин,—деп кемпир сөзин баслады:

— Мен Тамара оқып жүрген институтта сипсекеш едим. Сол жерде бұған жақсылық еттим. Жасыратуғыны жоқ, иши шығып баратырғанын сездим. Мен оның бунысын сезип үйіме алып келдим. Ректорға бир жылға шекем емленемен, деп рухсат алды.

Әнә, сөйтип мынаў Қутлымуратты туўды. Еки айлығында маған бала етип берип, өзи оқыўын тағы даўам етти. Мен Қутлымуратты Тамарадан жасырдым. Бурынғы отырған жайымды аўмастырып усы жерге көшип келдим. Сөйтип мынаў Қутлымуратжанды асырап, сақлап отырып усы дәрежеге жеткердим. Енди адам болғанда балам әкесин хәм анасын ізлеп таўыпты, зәлели жоқ. Туўмасам да туўғандай азабын шектим. Адам еттим, институтқа киргизип оқыттым оны да питкерип шығыўына жанымды пидә етип, жәрдем

қолымды создым,—деди кемпир қамсығыңқырап сөйлеп.

— Мынаў әкеси,—деди кемпир сөзин даўам етип, —бул баланың бул дүньяға шыққанын да билмейди. Тек Тамара екеўмиз билемиз. Туўған ол, азабын шегип сақлаған мен.

Келин, маған дастық алып келип бер, басымды соған қойып азырақ жатайын, енди сизлерге узақ өмир берсин, Бәриңизде мениң тиренишимсиз,—деп кемпир басын дастыққа қойып жатты. Мақсет пенен Тамара кемпирге:

— Апа, хәммемиздиң анамызсаң, усы отырған қара көзлер саў турса сени жалғыз қалдырмаймыз, бәримиз де сениң ушын хызмет етемиз,—деди.

Қутлымурат пенен Генжегүл екеўи де еки жерде кемпирге көзин тигип оның қапа болып жатырғанына, шыдамай, олар да муңайды.

Жаслайынан әлпешлеп өсирген ананың бундай жағдайға түсиўи Қутлымуратты үлкен тербеліске алып келди. Мақсет пенен Тамара түргелип сыртқа шыққаннан кейин Қутлымурат анасының қасына барып оның бетине үңилди. Кемпир басын көтерип:

— Қутлымуратжанбысың? Мен тәндарман балам, жасарымды жасадым, асарымды асадым. Тек сениң келешектегі тағдириңди, мына берекет тапқыр келинжанымды ойлап тақатсызланып атырман шырағым,—деп Қутлымураттың басынан сыйпады.

— Мениң ушын қапа болма, балам. Сенсиз жасаўым қыйын балам. Аз ғана өмирим қалды, хабар алып тур. Тек сени ғана өлсем көмер, еске түсирер деп үмит етсем, қулыным,—деп кемпир көзинен моншақ-моншақ жас төкті. Кемпирдиң мына сөзлери Қутлымураттың жүрек баўырын елжиретип жиберди.

— Анажаным, сеннен алыслап кәтпеймен, мына келиниң бәрхамға қасында болады. Мен ол жақта еле де ислемесем болмайды, апа, мени түсин қушағында өстим, камалға келдим басқа адамнан туўылғанымды тек бүгін ғана еситип отырман. Оларда сениң перзентиң болар, өзим саў турсам биринши анам сенсең, буны есиңнен шығарма,—деп Қутлымурат анасының бетине бетин басты.

— Шүкирим, шүкир етейин саған. Дәрманым, қу-
ғатымсаң,—деп кемпирдің баласына кеули толды:

— Анау чемоданды аш мына гилт пенен, сонда
ақша бар, балам. Ел дәстүрін исле, мийманларға бир
нәрсе алып сойып, қонақ асы бер,—деди кемпир қу-
анғанынан өзін тутып тура алмай қамсығып сөйлеп.

— Апа, менде ақша көп, кешеден берли саған бе-
риуге де умытып кетиппен, баса-бас пенен,—деп бир
бууат ақшаны анасының қолына улатты.

Кемпир ақшаны алып турды да;—буны келин мз-
нен екеуің көшеге барып қәрежет етиң, мийманларды
хұрметлең, мен азырақ жата турайын,—деп баласына
ақыл берди.

Екинши бөлмеде отырған Мақсет пенен Тамараның
қасына барып Қутлымурат көшеден анау-мынау алып
келиуге рұхсат сорады. Олар өзлериниң ойласып тап-
қан пикирин ортаға салды.

— Ата-анасынан рұхсат алмай ол исти ислегени-
миз уят болмай ма?—деди Қутлымурат.

— Наұрызбай менен Сулыұды өзіме жибер, хеш
жаққа бармайды. Усы жерде сәни үйлендирип, келин
менен ЗАГС тенде өткерип кетемиз.

Айжан кемпирдің келисин алып, оның ағайын-
туғанларын, қонсы-қобеларын шақырып той өткеріу-
ди мақул тапты.

Той басланды. Жән-жағы қызыл лентаға оралған
«Чайка» машинасының изинен дизилген «Жигули» хәм
«Москвич» машиналары да қызыл ленталар менен ор-
алды. Қызыл, көк, сары шарлар да машиналарға сән
берип, самал менен желбиреп барар еди. Усындай дөб-
ебе менен көп көшени айланып жүрип Қутлымурат
пенен Генжегүлди неке хат алатуғын жерге алып барды.

Олар сол жерде қолларына неке хатты алды. Таш-
кенттиң көшелерин «Чайка» машинада отырып аралап
тойханаға келди. Оларды хәмме салтанат пенен күтип
алды.

Айжан кемпир қуғанышы қойнына сыймай келген-
лерге үлкен миннетдаршылық билдирди. Келин түсирип
усындай той бергенине ырза болды. Өзиниң гаррылы-
ғында сезбей тойда аяғы аяғына тиймей жүрди.

Мақсет пенен Тамара хеш кимди танымайды. Сон-
лықтан тек тойханаға келген адамлар менен сәлемле-

сип, оларға стол жайып, аұқат тартып хызмет етти.
Екинши күни Қутлымураттың ойнап-өскен жоралары
менен Генжегүлдің курелас жигит-қызлары отырысып
комсомол тойын баслады. Олар жақсы тостлар айтып,
жас жубайларға өзлериниң дослық тилеклерин билдир-
ди.

Той тарқады Айжан кемпир Мақсет пенен Тамара-
ға кеуили толып миннетдаршылық билдирди. Олар
скеуи бирден:—Қутлымурат сениң де, бизиң де бала-
мыз,—деп кемпирдің кеуилин алды.

— Келиниң үйинде бәрхама хызметинде болады.
Қутлымуратты үйренген жұмысынан қалдырмай-ақ
қой, келиниң ата-анасы менен өзлеримиз келисермиз,
сөйтип ол жақта да той өткеремиз.

Ертеңине Мақсет пенен Тамара самолетқа билет
алып Нөкиске ушып кетти.

Қутлымурат бир хәптеден кейин қайтатуғын болды.

Мақсет пенен Тамара ауылында да жас жубайлар-
дың тойын өткерип Қутлымуратқа әнши берди, басқа
шығарған баласы ретинде, бир жүк машинасын нәрсе-
қараға толтырып Қутлымураттың үйине апарып тү-
сирди.

— Тамара, Қутлымураттың бар екенин маған дым
айтпағаның не қылғаның? Егер бул жаққа дуз несий-
беси тартып келмегенде, ол әлле кимниң баласы бо-
лып, солжақта қала берер еди.

— Айтыуға сеннен бата алмадым, бірақ менің
көрген күнимди хеш бир ана басынан кеширмесин,—
деди Тамара сууық демин алып.

— Мейли өткен өтип кетти, шабазым, булда шеп
болмады. Ташкентте де бир үйимиз болатуғын болды.
Айжан кемпир бизиң мзнен қаналас адамдай дослық
гузарына қарай жол салып бериуши ана ретинде еси-
мизде қалады,—деди Мақсет ойланып отырды.

Екеуи еки жерде отырып ғайыптан тап болған бул
ананың кичи баласын тәрбиялап әдиуликке жеткерге-
нини ишинен үлкен миннетдаршылық билдирди.

Л 10234

На каракалпакском языке

Кали Жуманиязов

ПЕРВЫЕ ШАГИ

(Роман, вторая книга)

Издательство «Каракалпакстан»
Нукус — 1983

Редакторы *Ө. Сәрсенбаев*
Художник *И. Қыдыров*
Худ. редакторы *К. Нажимов*
Тех. редакторы *З. Алламуратов*
Корректоры *К. Жуманова*

ИБ 1468

Берілген уақты 13/ХІІ—1982-жыл. Басыўға рухсат
етилген уақты 16/ІІ—1983-жыл. РК 32020.

Қағаз форматы 84x108¹/₃₂

Көлемі 2,75 баспа табақ. 4,62 шәртлі баспа табақ.

4,53 есап баспа табақ.

Тиражы 7000. Заказ 540. Бақасы 30 тийин.

«Қарақалпақстан» баспасы. 742000. Нөкіс қаласы, К. Маркс
көшесі, 9.

ҚҚАССР Баспа, полиграфия хәм китап саўдасы ислери
бойынша Мәмлекетлик комитетиниң «Правда»ның
50 жыллығы атындағы Нөкіс полиграфкомбинаты. 742000.
Нөкіс қаласы, К. Маркс көшесі №9.